

İTKAN AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

مجلة إتيقان للدراسات الأكاديمية

ITKAN JOURNAL FOR ACADEMIC RESEARCH

e-ISSN: 3062-0988

Cilt | المجلد | Volume: 2

Sayı | العدد | Issu: 3

Aralık | كانون الأول | December 2025

Antik Yunan Düşüncesinde Köken Arayışı: Mitoloji-Din İlişkisi ve Felsefenin Ortaya Çıkışı

The Search for Origins in Ancient Greek Thought: The Genesis of Myth, Religion, and Philosophy

Selin OLUR

Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü
İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Kahramanmaraş, Türkiye
E-mail: selinkaya4434@gmail.com

Research Assistant, Kahramanmaraş Sütçü
Imam University, Faculty of Theology,
Kahramanmaraş, Türkiye
ORCID: 0000-0002-4742-6282

Makale Bilgisi | معلومات المقالة | Article Information

Makale Türü نوع المقالة Article Types:	Araştırma Makalesi بحث Research Article
Geliş Tarihi تاريخ الإرسال Date Received:	15.04.2025
Kabul Tarihi تاريخ القبول Date Accepted:	29.06.2025
Yayın Tarihi تاريخ النشر Date Published:	31.12.2025
Yayın Sezonu فصل النشر Pub Date Season:	Aralık كانون الأول December

Atıf | كيفية الإحالة | Cite as

Olur, Selin. "Antik Yunan Düşüncesinde Köken Arayışı: Mitoloji-Din İlişkisi ve Felsefenin Ortaya Çıkışı". *İtikan Akademik Araştırmalar Dergisi* 2/3 (Aralık 2025), 17-40.

İntihal | الانتحال | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

تم فحص هذه المقالة باستخدام برنامج iThenticate، ولم يتم اكتشاف أي انتحال.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan | التعهد الأخلاقي | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

يعلن أنه تم الالتزام بالمبادئ العلمية والأخلاقية أثناء تنفيذ وكتابة هذه الدراسة، وأن جميع المصادر المستخدمة قد تم توثيقها بشكل صحيح.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Selin Olur).

Yayıncı | الناشر | Published by

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi | جامعة كهرمان مارعش الاستقلال | Kahramanmaraş İstiklal University

Lisans Bilgisi | الترخيص | License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC 4.0) ile lisanslanmıştır.

هذا العمل مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي - الإحالة - غير تجاري 4.0 دولي (CC BY NC 4.0).

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC 4.0).

Antik Yunan Düşüncesinde Köken Arayışı: Mitoloji-Din İlişkisi ve Felsefenin Ortaya Çıkışı

Öz: Bu çalışma felsefenin ortaya çıkış sürecini, onun Antik Yunan dini ve mitolojisi ile ilişkisinden hareketle ele almayı amaçlamaktadır. Bilindiği gibi, bir şeyin neden ve nasıl ortaya çıktığını anlamak, onun karşılaştığı ya da sorun olarak addettiği unsurları anlayabilmekten geçer. Böyle bir anlama ise o şeyi bağlamı ve ortaya çıkış serüveni içerisinde ele almaya imkân sağladığı için derin bir anlamadır. Bu açıdan Antik Yunan mitolojisinin ve dininin incelemeye tabi tutulması hem felsefenin kökenini hem de onun hangi sorunlara çözüm üretmek üzere ortaya çıktığını anlamak açısından büyük önem arz etmektedir. Bilindiği gibi, Antik Yunan dini her ne kadar zaman zaman kültürler aracılığıyla aktarılmış olsa da onun dilden dile aktararak günümüze ulaşmasında hatta bu dinin teorik yönünün şekillenmesinde Antik Yunan mitolojisinin rolü çok büyüktür. Bu anlamda mitolojilerin aynı zamanda dini anlatılar olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun mitlerden hareketle dünyayı açıklamaya alışmış Yunan zihinsel kalıplarının var olduğu bir ortamda düşünmeye başlayan ilk filozofları etkilediği herkesçe bilinen bir husustur. Bu durum aslında filozofun mitler kadar Antik Yunan dininden de etkilendiğini dolaylı olarak göstermektedir. Felsefenin Antik Yunan mitolojisi ve dini ile ilişki kurma şekli hakkında birçok görüş olsa da mitoloji ve dinin, felsefenin doğum hikâyesinde yer alan iki aktör olduğu hususunda genel bir kabulden söz edebiliriz. Biz de bu duruma yakından tanıklık etmek amacıyla, öncelikle Antik Yunan mitolojisi ile dininin genel yapısını incelemeye tabi tuttuk. Daha sonra bu iki unsurun birbiriyle olan ilişkisini ele aldık. Bir sonraki aşamada incelemeye tabi tuttuğumuz Antik Yunan mitolojisi ve dininin felsefe ile kurduğu ilişkide ona nasıl kaynaklık edebileceğini ele aldık. Son olarak ortaya çıkış aşamasında felsefenin, mitoloji ve dinle kurduğu ilişkinin yönünü ve bu iki unsurdan hangi açılardan ayrılarak ortaya çıktığını incelemeye tabi tuttuk.

Anahtar Kelimeler: Din, Mitoloji, Eleştirel Düşünce, Homeros, Hesiodos.

The Search for Origins in Ancient Greek Thought: The Genesis of Myth, Religion, and Philosophy

Abstract: This study aims to examine the emergence of philosophy through its relation to Ancient Greek religion and mythology. As is well known, understanding how and why something comes into being necessitates an analysis of the conditions and problems it seeks to address. Such an understanding gains depth when the phenomenon is approached within its context and genesis. In this regard, investigating Ancient Greek mythology and religion is of an ample significance for grasping both the origins of philosophy and the specific issues it emerged to confront. Although the Ancient Greek religion was transmitted at times through cult practices, the role of mythology in its oral transmission and in shaping its theoretical dimension is undeniable. In this sense, myths can be regarded as religious narratives. It is a well-established fact that the intellectual matrix of the early Greek thinkers, who began to philosophize in a world accustomed to interpreting reality through myth, was shaped by such narratives. This situation indirectly indicates that the philosopher was influenced not only by myths but also by Ancient Greek religion. Although there are numerous views concerning the manner in which philosophy establishes its relationship with Ancient Greek mythology and religion, there is a general scholarly consensus that mythology and religion constitute two principal actors in the narrative of philosophy's emergence. With the aim of closely examining this claim, we first subjected the general structure of Ancient Greek mythology and religion to systematic analysis. We then addressed the relationship between these two elements. At the next stage, we examined how Ancient Greek mythology and religion, as previously analyzed, may have functioned as sources for philosophy in the context of its engagement with them. Finally, we investigated the direction of philosophy's relationship with mythology and religion at the moment of its emergence, and the respects in which philosophy came into being by differentiating itself from these two elements.

Keywords: Religion, Mythology, Critical Thinking, Homer, Hesiod.

Giriş

Bir sesin boşlukta yankılandıktan sonra kaybolduğu herkesçe bilinen bir husustur. Peki sesin kaybolmaması için insanlık tarihi boyunca neler yapılmıştır? İnsanoğlu bir sesi neden değerli görüp de boşlukta süzülüp kaybolmasına izin vermemiş olabilir? Varoluşunun temelinde düşünme ve inanmayı *a priori* olarak taşıyan insan, inandığı ya da düşündüğü şeylere nitelikli açıklamalar getiren her türlü hikâyeye doğası gereği ilgisiz kalamamıştır. Bunlar bazen hikâye, bazen şiir olsa da varlığa ya da kendisine dair her türlü anlatı onun anlam arayışına cevap bulduğu ölçüde boşlukta kaybolmayıp, dilden dile aktarılmıştır. İşte insan, evren ya da Tanrı hakkında insanoğlunun sorduğu sorulara cevap verebilen en eski anlatılardan biri olarak Antik Yunan destanlarından bahsedebiliriz. Onlar bir taraftan insanların birbiriyle, diğer varlıklarla ve Tanrıyla olan etkileşimini anlatırken diğer yandan dünyanın, insanların ve tanrıların oluşumunu hikâyeleştirerek ifade etmişlerdi. Bu anlatılar insanları öyle etkilemiştir ki dinî ayinlerde, şarkılar eşliğinde söylenmiş, dilden dile aktarılmıştır. Bu yönüyle insanoğlunun inanma ve düşünme gibi doğuştan gelen iki önemli temayülüne hitap eden bu anlatılar, nitelikli bir yapıya sahip olmaları, inanma ve açıklama ihtiyacına cevap verebilmelerinden ötürü boşlukta kaybolmadan günümüze kadar gelebilmiştir diyebiliriz. Bahsi geçen anlatıları kaleme alan şairler Hint-Avrupa kıtasından Miken uygarlığına taşınarak oluştuğunu söyleyebileceğimiz Antik Yunan dinini kendilerine ilham olarak almışlar ve eserlerinde Tanrıların doğumunu konu etmişlerdir. Bununla birlikte dine ait bu anlatılar, destanlardaki şiirlerin kolay ezberlenen yapıları sayesinde korunup, günümüze kadar taşınmıştır.

Benzer şekilde Antik tarih yazıcılığının kurucusu olarak kabul edilen Herodotos da bu anlatıları ifade eden mitosun daha çok eskilere dayanan efsanelerin ya da rapsodos aracılığıyla taşınan bir geleneğe dayanan bir şairin işi olduğunu söyler. Bununla birlikte ona göre o dönemin teolojisinden bahsetmek istediğimizde aklımıza Hesiodos ve onun *Theogonia* isimli eseri gelmelidir. Benzer şekilde Aristoteles de Homeros ve Hesiodos'dan tanrısal olan hakkında ilk düşünen kişiler olarak söz eder.¹ Tanrısalın ifade biçimi olan mitlerden söz ettiğimizde Homeros ve Hesiodos'un şiirleri aracılığıyla ifade edilip, dilden dile aktarılan Antik Yunan dininden de bahsetmiş oluruz. Mitlerle Antik Yunan dini arasındaki sıkı irtibat hem *Theogonia*'da hem de *İlyada* ve *Odyseia* gibi mitolojik eserler yakından incelendiğinde daha açık bir şekilde ortaya çıkar.

Bu aşamada aklılara araştırmamızın ana eksenini oluşturan şu sorular gelir: Antik Yunan dini ile mitolojinin bu ilişki biçiminde Antik Yunan felsefesi nerede durmaktadır? Bu anlatıların felsefe ile olan ilgisi nedir? Ondan da önce felsefe nedir? Nasıl oldu da felsefe diye bir disiplin ortaya çıktı? Bu soruya çeşitli cevaplar verilebilirse de bize göre Milet'te felsefenin ortaya çıkışının hemen öncesinde dünya, Jaspers'ın *Eksen Çağı* olarak nitelediği büyük bir zihinsel ve ruhsal kırılmanın eşiğindeydi. Mitolojik düşünceden felsefi düşünceye geçişi simgeleyen ve insanlığın ortak zihinsel evrimi olarak niteleyebileceğimiz bu dönemi kolektif bilinç sıçramasının Antik Yunan'daki dışa vurumu olarak düşünebiliriz. Bu dışavurumun niçin Yunan'da olduğu sorusunu, makalemizin sınırları dışında kalacağı için burada ele alamayacağımızı belirtelim. Şimdi sormuş olduğumuz ikinci soruya gelelim; bu anlatıların felsefe ile ilgisi nedir? Antik Yunan da mitik ve dinî olan her türlü anlatının toplanıp bir araya getirilerek yorumlandığı bir dönemden söz edilir. Mitler arasındaki çelişkiler, mitlerin insan-evren-tanrı hakkındaki açıklamalarındaki yetersizlikler filozofların ilgisini çeker. Her ne kadar mitlerin, evren hakkında verdikleri cevaplar, insan-evren-tanrı ilişkisine dair yazdıkları ilgi çekse de belirsizlikler göze çarpar. Filozof anlatıdaki belirsizlikleri fark eder ve mitik-dinî taslağı yeniden ve farklı bir şekilde kavramsallaştırarak ifade eder.

¹ Hans Georg Gadamer, *Felsefenin Başlangıcı*, çev. Mehmet Barış Albayrak (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2023), 45-46.

Bu yeniden ifade etmenin yanı sıra felsefe, bu iki gelenekten farklı olarak bu zamana kadar bilinçsizce kabul edilen gelenekleri eleştiren ve gerektiği durumlarda tasfiye eden sistemli bir düşüncenin başlangıcı olarak ortaya çıkmıştır.² Bu bağlamda Antik Yunan düşüncesinin gelişim aşamalarını öğrenmenin yolu hangi sorulara ya da sorunlara cevap vermek üzere ortaya çıktığını anlamaktan geçmektedir.³ Zira felsefe insanoğlunun var olma biçiminin en yüksek tefekkür boyutunu yansıtır. Böyle bir söylemi tahlil etmenin yolu da onun oluşumunda etkin rolü olan her türlü anlatıyla diyaloga girmeyi gerekli kılmaktadır.⁴ Bu demektir ki, var olduğu çağla ve kültürle böylesine sıkı bir bağı olan felsefeyi ele alma girişimimiz kendi tarihinden, onu oluşturan öğelerden bağımsız olarak değerlendirilemez.

Şunu belirtmek gerekir ki felsefi düşüncenin dinsel gelenekle olan ilişkisi modern zihinlerimizin düşündüğünün aksine herhangi bir karşıtlıkla tasvir edilemeyecek kadar girift bir yapıya sahiptir. Zira Yunan aydınlanması söz konusu olduğunda şiir ile felsefeyi daha en başından itibaren dönemin özgün dinsel deneyimini betimleme ve temsil etme hususunda yarışır halde buluruz.⁵ Burada İyonya filozoflarının, her şeyin başlangıcına dair ilk büyük soruları sorma cesaretlerine ve Homeros mitolojisinin dinsel antropomorfizmini aşma biçimlerine hayranlık duyarız. Bununla birlikte, mitolojik geleneğin ve ilahi olana dair anlatıların sürekli yeniden yorumlanması, Yunan düşüncesinin aydınlanmacı etkisiyle birlikte geliştiğinin bir göstergesidir.⁶

Bu ifadeler ilk filozofları anlamak için yapmamız gerekenlerle ilgili önemli bir bakış açısı sunmaktadır. İlk felsefe din ve mitoloji ile diyaloga girmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu diyalogun yönünü doğru anlamadan felsefeyi isabetli bir şekilde anlamlandırmamız mümkün olmamaktadır. Zira bugün hâlâ içinde düşündüğümüz temel kategoriler bu çağda doğmuş olup; insanların halihazırda yaşamakta oldukları dünya dinlerinin başlangıçları oluşturulmuştur.⁷

Bu yönüyle Antik Yunan din ve mitolojisinin felsefe ile olan ilişkisini, felsefenin ortaya çıkış süreci temelinde irdelemeyi gaye edinen bu çalışmada amacımız, felsefenin bu iki unsurla ne şekilde diyaloga girdiğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda araştırmamız ilk olarak, Antik Yunan dininin nasıl bir yapısı vardır, varlığını nasıl koruyup, günümüze kadar ulaşmıştır, vahye dayalı din ile günümüz dinî uygulamaları karşılaştırıldığında bu din nasıl bir dindir? gibi sorulara cevap aramaktadır. Fakat bu soruyu cevaplamaya çalışırken ilk dikkat edeceğimiz şeyin anakronizme düşmemek olduğunu belirtelim. Zira bahsettiğimiz din, bugün mensubu olmamakla birlikte yaşayan dinlerden oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Bu farklılığın en çarpıcı örneklerinden biri Antik Yunan'da din (religion) kavramı ya da bu kavrama denk gelecek bir terimin olmayışıdır.⁸

Mitoloji-din ekseninde felsefenin ortaya çıkış sürecini tebarüz ettirme amacımıza uygun olarak daha önce sormuş olduğumuz soruların yanı sıra, Antik Yunan dini ile Antik Yunan mitolojisinin sıkı ilişkisi felsefeye nasıl kaynaklık etmiştir, birbirlerinin oluşumunu etkilemesi bakımından din ve mitoloji tarihsel açıdan ne şekilde diyaloga girmiştir, bu iki unsur felsefeye ne şekilde kaynaklık etmiştir? gibi soruları cevaplamaya çalışacağız. Tüm bu sorular son bir soruyu daha doğurur: Ortaya çıkış sürecinde olan felsefe, Antik Yunan din ve mitolojisi olarak adlandırdığımız bu iki gelenekle nasıl bir ilişki kurmuştur? Başka bir şekilde ifade etmek

² Karl Jaspers, *The Origin and Goal of History*, çev. Michael Bullock (United States of America: Yale University Press., 1965), 2.

³ Aliye Çınar, *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, ed. Bayram Ali Çetinkaya vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 15.

⁴ Çınar, *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, 14.

⁵ Hans-Georg Gadamer (ed.), *Hermeneutics, Religion, and Ethics* (New Haven: Yale University Press, 1999), 81.

⁶ Gadamer, *Hermeneutics, Religion, and Ethics*, 81-82.

⁷ Jaspers, *The Origin and Goal of History*, 2-8.

⁸ Şeyma Kömürcüoğlu, *Logostaki Mitos: Antik Yunan Felsefesinde Tanrıya Benzeme Düşüncesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 16-17.

gerekirse bu çalışmada ilk önce bu iki unsurun felsefeye nasıl kaynaklık ettiği ya da dayanak olduğu tartışılacakken diğer yanda doğmakta olan felsefenin bu iki gelenekle olan ilişkisi sorunsallaştırılacaktır. Son olarak bu analiz sürecinin, mitoloji-din-felsefe ekseninde ve metin temelli bir araştırma yönteminden hareketle yapılacağını belirtelim.

1. Antik Yunan Mitolojisi ve Dininin Genel Yapısı

Mythos sözcüğünün antik Yunan'daki kullanım alanına baktığımızda, söz kavramını belirtmek için kullanılan üç terimden biri olduğunu görürüz. Burada *mitos* söylenen ve duyulan sözler anlamında kullanılır.⁹ Sözcüğün dilsel bağlamdaki anlamı ise “düşünce” olmakla birlikte burada söz konusu olan, oldukça kapsamlı bir düşünce arayışıdır. Bu anlam, kelimenin kavramsal açılımının başlangıç tarihi olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan *mitos*un anlam gelişimini ele almak istersek şunu söyleyebiliriz: Bir düşünce her şeyden önce, ifade edilmek ister. İşte bu ifade edilme arzusu *mitos*'un kök anlamıdır. Bu arzu ise sözle, sözcüklerle ya da anlatılarla bir vücuda sahip olur. Böylece söz ya da anlatı *mitos*'un anlam gelişimindeki ikinci evredir. Bununla birlikte bu anlatının ne hakkında olduğu da onun anlam gelişiminin bir parçasıdır. Bu aşamada bir söz ya da anlatı bir olgu, olay, gerçek olmamakla birlikte hakikat özü taşıyan masal ya da hikâye, Tanrıların ya da ilahi figürlerin eylemleri ya da şiirsel bir kurgu aktarımı olarak karşımıza çıkar.¹⁰ Bu demektir ki *mitos* kavramının anlam gelişiminin son evresi anlatıdır. İster teolojik ister fantastik isterse gerçek bir olayın aktarımı olsun *mithos*'un anlatı olarak anlam gelişimini tamamladığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu geniş kullanım alanı *mitos*'un, anlatının pek çok türünü kapsadığını da göstermektedir.

Bu demektir ki mit gerek dinsel geleneklerin dünyası gerekse tefekküre dayalı düşüncenin şiirsel biçimleri, insanın tasavvur gücünden beslenen, insan olmanın çeşitli boyutlarını kavrama çabasıyla ortaya konmuş yanıtlardır. Her ne kadar günümüz bilim çağında bir yer bulamıyor olsa da bu çağda mit, bilgi ve bilimin ötesinde aşkın olanı ifade etmek üzere dile nüfuz etmiş seçkin bir kavram haline gelmiştir.¹¹ Mitlerin bu aşkın yönü onu aynı zamanda bir yaratılışın öyküsü yapar. Zira bugün mitolojik bir unsur olarak konumlandığımız Hesiodos'un şiirleri bir yaratılışın başlangıcını, bir şeyin varoluş serüvenini anlatır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi mitin, olguları aktaran bir anlatı olarak işlev görmesi, onun olup bitmiş olayları ifade etmesiyle ilgilidir. Bu açıdan mitlerdeki karakterler doğaüstü kişiliklerdir. Bu yönüyle mitler olayları anlatırken doğaüstü varlıkların yaratma edimlerini ve yaptıkları eylemlerin kutsal yönünü ortaya çıkarırlar. Bu demektir ki mitler, aşkın varlıkların var olma biçimlerini, eylemlerini ve güçlerini nakletmesi bakımından varoluşun tüm yönlerinin ilk eskizleri olarak görülebilir.¹² Bu durum aşkın olanın ifadesi olarak mitin dinî olanla ilişkisini hatta dinî olanı, bir anlatı haline getirmenin kaçınılmazlığını ortaya koyar. Peki mitin aktardığı, bir anlatı olarak teorik bir söyleme dönüştürdüğü Antik Yunan dini hakkında neler söylenebilir? Şimdi bu soruya mitoloji-felsefe ekseninde cevap vermeye çalışalım.

Antik Yunan dininden bahsetmeden önce onun biraz daha gerisine gitmenin Yunan dininin oluşum sürecindeki dinamik yapıyı göstermesi bakımından faydalı olacağını düşünmekteyiz. Zira bu geriye gidişte Yunan Tanrı anlayışının ve mitolojik anlatımın kökenlerinin sadece Yunan'a özgü olmayıp, daha geniş bir Hint-Avrupa kültürel mirasının bir parçası olduğuna şahit oluruz. İlk Hint-Avrupalılar Yunanistan'a geldiklerinde, tanrısız gelmemişlerdir. Onların Hint-Avrupalılar tarafından Tanrı'yı ifade etmek için kullandıkları *deiwôs* teriminin yerine *thêos* terimini kullandıkları hiyeroglif metinler tarafından kanıtlanmıştır. Bu terminolojik değişimin ise Yunan tarihinin erken bir döneminde gerçekleşmiş olduğu büyük bir ihtimal olarak durmaktadır. Zira, eski Yunan tanrılarına dair

⁹ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), 5.

¹⁰ C.S. De Beer, “Muthos, Logos, Nous: In Pursuit of the Ultimate in Human Thought”, *Phronimon* 7/1 (01 Ocak 2006), 58.

¹¹ Gadamer, *Hermeneutics, Religion, and Ethics*, 81-82.

¹² Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), 16-17.

elimizde en eski belgeler olan Miken dönemine ait Linear B yazılarında sıkça “te-o” olarak geçen Tanrıyı ifade etme biçimindeki bu değişimin çoktan yaşanmış olduğunu göstermektedir.¹³

Buradaki Miken Uygarlığı M.Ö. yaklaşık 1600-1100 yılları arasında Yunanistan anakarasında gelişmiş olan Miken Uygarlığı’nı ifade eder.¹⁴ Bu uygarlık, adını en önemli merkezlerden biri olan Mycenae kentinden alır ve ilk Yunanlılar olarak kabul edilen topluluğun oluşturduğu bir uygarlıktır. Yukarıda bahsedilen Linear B yazıları erken bir Yunan dil formu olup Antik Yunanca’nın en eski biçimidir. Bununla birlikte Miken uygarlığı Ege, Anadolu, Mısır gibi komşu uygarlıklardan etkilenmiş olan gelişmiş bir saray kültürüdür. Homeros destanlarına baktığımızda orada tasvir edilen kahramanlar ve olayların büyük ölçüde Miken dönemine dayandığını söyleyebiliriz. Sadece Homeros’un anlattığı savaşçıların dahi aristokratik bir sınıfa mensup olmasının hatırlanması dahi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle Homeros’un anlatıları, Miken dönemi Yunan’ının kültürel ve dinsel dünyasının bir yansıması olarak değerlendirilir. Kısacası buradaki Miken dönemi vurgusu aslında Yunan mitolojisinin ve dolayısıyla Tanrı anlayışının kökenlerinin bu erken dönem saray toplumunda oluştuğuna işaret etmektedir.¹⁵

Yunan Tanrılarını bu tarih öncesi dönemden başlayarak ele alan Antik Yunan tarihçisi Jan. N. Bremmer’a göre hiçbir modern Yunan din tarihi, tanrılarının en erken kökenlerine dair bu tür kapsamlı bir genel bakış sunmaz. Yani ona göre kendisinden önce gelen çalışmalarda tanrılarının tarihsel derinliği ihmal edilmiştir. Bu nedenle kendi çalışmasını farklı kılmak ve daha temelli bir yaklaşım sunmak amacıyla “tarih öncesi” dönemden başlamanın bilinçli bir metodolojik tercih olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Yunan panteonunun başlangıçtan itibaren sabit değil, dinamik ve dönüşen bir yapı olduğunu vurgular. Bu nedenle tanrılarının sadece Klasik Çağ’daki halleriyle değil, “oluşum süreçleriyle” birlikte incelenmesi gerektiğini savunur.¹⁶ Kısacası Bremmer, Yunan tanrılarını tarih öncesi dönemden itibaren ele alarak, hem geçmişteki araştırmalarda ihmal edilen bir alanı tamamlamak hem de bu tanrısal figürlerin nasıl şekillendiğini tarihsel bağlamda göstermeyi amaçlamaktadır.

Görüldüğü gibi kökenleri tarih öncesi döneme dayanan antik bir dini günümüz zihinsel kategorilerinden hareketle ele almak ciddi zorluklar barındırmakla birlikte anakronizme düşme riskini de taşımaktadır.¹⁷ Tüm bu zorluklardan ve tehlikelerden uzak kalabilmenin yolu ise bu dinin din olarak ne anlama geldiği, nasıl ritüellere sahip olduğu, inananlar topluluğu üzerinde nasıl bir etkide bulunduğunu genel hatları ile ortaya koymaktan geçer. Bu demektir ki günümüzde unutulmaya yüz tutmuş ve mensubu dahi olmayan bir dinden¹⁸ mitoloji-felsefe ekseninde bahsedebilmenin imkânı o dinin aslî yapısına uygun malumata sahip olmayı gerektirmektedir. Nitekim o dönemde din anlamına gelen bir kavramın olmayışı, bugün anladığımız anlamda bir dinle karşı karşıya olmadığımızı ve bu husustaki malumatın gözden geçirilmesi gerektiğini yeniden hatırlatır. Antik Yunan dini hakkında önemli çalışmalarıyla

¹³ *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations*, thk. Jan N. Bremmer - Andrew Erskine (Edinburgh University Press, 2010), 1.

¹⁴ Miken döneminin çöküşünden sonra başlayan ve yazılı belgelerin neredeyse tamamen kaybolduğu, ekonomik, toplumsal ve kültürel çöküşün meydana geldiği bir karanlık çağ’dan (M.Ö. 1100-800) söz edebiliriz. Ancak bu dönemin ardından tarihsel olarak son derecede önemli dönüşümlerin olduğu yaklaşık M.Ö. 800 civarında başlayan arkaik dönemden (M.Ö.400-480) bahsedebiliriz. Bu dönem, Antik Yunan’ın yeniden doğuşunu ve klasik medeniyetin temel taşlarının atılmasını ifade eder. Bu arkaik dönemde yazının geri dönüşü, polis devletlerinin ortaya çıkışı ve sanat mimari gibi alanlarda yeni gelişmeler olmuştur. Bu arkaik dönemin hemen ardından gelen Klasik Dönem (M.Ö. 480-323) Antik Yunan’ın altın çağıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. George Forrest, *The Oxford History of The Classical World*, ed. John & Jasper Griffin & Oswyn Murray Boardman (Henderson (ABD): TSP, 2003).

¹⁵ *The Gods of Ancient Greece*, 1-2.

¹⁶ *The Gods of Ancient Greece*, 7.

¹⁷ Kömürcüoğlu, *Logostaki Mitos*, 24.

¹⁸ Jean Pierre Vernant, *Eski Yunan’da Mit ve Din*, çev. Murat Erşen (İstanbul: Alfa Yayınları, 2022), 7-9.

tanınan Vernant bu durumun aslında Antik Yunan dini ile yurttaşlık arasındaki sıkı irtibattan kaynaklandığını söyler. Ona göre Antik Yunan'da bir kişinin dini, onun kültürü ya da yaşam tarzının ötesinde bir kimlik haline gelmiştir.¹⁹

Antik Yunan dininden bahsetmeye başlamadan önce neden tek bir antik Yunan dininden söz ettiğimizi açıklayalım. Antik Yunan toplumunda insanların farklı tanrılara tapınmaları onların aynı zamanda o tanrıya özgü kült (ritüel) ve ibadetleri de yerine getirmeleri anlamına geliyordu. Bununla birlikte her ne kadar Yunan toplumundaki insanlar farklı tanrılara tapınsalar da bu durum onlar için farklı dinlere ait olmak anlamına gelmiyordu. Örneğin, insanlardan bir kısmı Athena'ya bir kısmı ise Dionysos'a taparken birbirlerini farklı dinlere mensup gibi değil de aynı dinî paylaşıyor olarak görürlerdi.²⁰

Tanrıların çokluğunun varsayıldığı bu dinde bazen birbirini sınırlayan bazen de tamamlayan, hiyerarşik bir düzene sahip Tanrılar topluluğuyla karşılaşırız. Bu tanrılar şu anki zihinsel kategorilerimize hitap eden genel kanının aksine her şeye gücü yeten, sonsuz ve mutlak anlamlarına gelmeyen ilahî varlıklardır.²¹ Mitik kozmogonik anlatılara baktığımızda bu durumu daha iyi anlarız. Zira evrenin doğumu hiçbir şey yokken var olan boşluk (kaos)'tan toprak (Gaia) ve topraktan da diğer varlıkların ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur.²² Bununla birlikte Tanrısal kişiliğe sahip bir varlık olan toprak (gaia), kendi başına Uranüs'ü (Gökyüzü) doğurarak kozmik düzenin temelini atar. Ancak Uranüs'ün, Gaia'nın çocuklarını içine hapsedmesi nedeniyle Uranüs'le arasında bir çatışma doğar. Bu çatışmanın sonucunda Gaia, oğlu Kronos aracılığıyla Uranüs'ün egemenliğini sona erdirir. Bu olayın ardından Gaia'nın içinden tanrılar, devler ve diğer mitolojik varlıklar doğarak evrenin mitolojik yapısı şekillenir.²³ Bu demektir ki her şeyden hatta Tanrılardan bile önce kaos vardı. Kaos, hiçbir şeyin var olmadığı bir durum anlamına geliyordu.²⁴ Bu durum aynı zamanda Tanrı ile evren hatta insan arasındaki sınırın silikleşmesi anlamına gelmekteydi.²⁵ Bu yönüyle evrenden sonra doğmuş ve dünyanın bir parçası olan Antik Yunan Tanrılarının aşkınlığından ya da evrenden ayrı ve üst bir kimliğe sahip varlıklar olduklarından söz edemiyoruz. Evrenden doğan bu tanrılar, evrenin kaostan kozmosa geçişi ile eş zamanlı olarak var olmuşlardır.²⁶ Bu durum aslında Antik Yunan'da teogonik [Tanrıların doğumu] anlatılar ile kozmogonik [evrenin doğumu] anlatıların iç içe geçtiğini de göstermektedir.²⁷

Tanrıların bu şekilde var olduğu bir evrende yaşayan Yunan insanı böylece doğa ile doğa üstünü birbirinden ayırmadan düşünür. Bu durum bireyin herhangi bir ritüel ya da kültte tanrı ya da tanrılara karşı hissettiği kutsallık duygusunu doğa karşısında da hissetmesine neden olur.²⁸ Tüm bunlara rağmen şunu belirtmeliyiz ki Antik Yunan'da var olan din, bir doğa dini değildir. Yani doğa olayının Tanrılaştırılmasından ziyade, o olayın Tanrı'dan ya da Zeus'tan kaynaklandığına inanılır. Tüm doğa olayları aynı kudretin farklı ifadeleri olarak düşünüldüğü için Tanrı'nın evrendeki gücünün, egemenliğinin, ona içkin oluşunun birer ifadesi olup doğaya ait bir güç olarak düşünülmez.²⁹

¹⁹ Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Din*, 8.

²⁰ Kömürcüoğlu, *Logostaki Mitoz*, 25.

²¹ Keimpe Algra, *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, ed. Anthony A. Long (Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 1999), 46.

²² Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Din*, 10.

²³ Jean-Pierre Vernant, *Torunuma Yunan Mitleri: Evren, Tanrılar, İnsanlar*, çev. Mehmet Emin Özcan (İstanbul: Helikopter Kitap Yayınevi, 2009), 17-19.

²⁴ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi I* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 78.

²⁵ Aliye Çınar, *Felsefeye Giriş: Mitolojiden Kuramlara* (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 41.

²⁶ Adam Drozdek, *Greek Philosophers as Theologians: The Divine Arche* (Routledge, 2016), 15.

²⁷ Algra, *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, 46.

²⁸ Algra, *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, 45.

²⁹ Drozdek, *Greek Philosophers as Theologians*, 15.

Antik Yunan'ın evrenin doğumu ile birlikte var olan ve bu nedenle doğadan ayrı düşünülmeyen bir varlık olan Antik Yunan'ın Tanrı algısı, onların dinlerine de yansımıştır diyebiliriz. Daha önce bahsettiğimiz gibi Antik Yunan'da dinî yaşantı, hayat tarzı ve toplumsal kimlik arasında ayrılmaz bir bütünü olduğu bir yurttaşlık dini söz konusudur.³⁰ Dine bağlanmanın yolu ise toplumsal pratiklere, törelere yani *nomoi* olarak adlandırılan yasalara dayanır. Tıpkı bir yaşam tarzı, giyinme şekli, yemek yeme usulü, özelde ve kamusal alanda davranış biçimleri gibi herhangi bir tanrıya yönelik dini uygulamalar bütünü olan kült de var olduğundan başka herhangi bir temellendirmeye gerek duymaz. Onların varoluşları ve bugüne kadar uygulanagelişleri onların en açık delilidir. Bu açıdan bir dine bağlanmanın ifadesi olan kültler ile bireysel ve toplumsal anlamda her türlü gelenekleşmiş davranış biçimi, Yunanların diğer dünya ile ilişkilerini düzene sokan unsurlar olarak dinî bir hüviyete bürünmüş bir şekilde karşımıza çıkar. Bu açıdan diyebiliriz ki hem bireysel hem de toplumsal yaşamda geçerli olan geleneksel yaşam tarzı ile herhangi bir tanrıya yönelik her türlü dini pratiği ifade eden kültlerden uzaklaşmak bir Yunan insanı için kendi dilini kullanmamak kadar kendisi olmamaya karşılık gelecektir.³¹

Antik Yunan dini kişinin yaşantısından, toplumsal ilişkilerinden hatta bireysel kimliğinden ayrılmayan bir yapıya sahiptir. Bu durum Tanrısallık kavrayışın insanî tutuma yansımalarının bir örneğidir aynı zamanda. Arkaik ve mensubu olmayan anlamında ölü bir din de olsa Tanrı hakkındaki fikirlerimiz, evrenle ve insanla olan ilişkilerimizi hatta ritüellerimizi ve kültürlerimizi de etkileyip, değiştirip dönüştürmekte olduğunu yeniden gösterir. Çünkü insan personalitesi daima tanrı tasavvuru yörüngesinde şekillenmektedir.³²

Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak diyebiliriz ki Antik Yunan dininin kişinin yaşantısından, toplumsal ilişkilerinden hatta bireysel kimliğinden ayrılmayan bir yapıya sahip olması, Tanrı algısının insanî anlayış ve tutuma yansımalarının bir örneğidir aslında. Zira evrenin doğumunun mitolojik bir anlatısı olan Hesiodos'un *Theogonia* isimli eserinde evrenin doğumunun *khaos*'tan meydana gelmesi ve *khaos*'tan sonra evrenin kozmos haline gelişiyile birlikte Tanrıların, insan ve diğer varlıklarla birlikte evrenin oluşumundan hemen sonra var olması, ezeli olmayan ve evrenin bir parçası olan Tanrı anlayışına neden olmuştur. Böyle bir Tanrı algısı da dinî ya da kulte ait olan davranış örüntülerinin her türlü bireysel ya da toplumsal eylem tarzından ayrı tutulmamasına neden olmuştur. Bu yönüyle Hesiodos'un Antik Yunan dinini anlatı haline getirdiği mitoloji, hem dinî algıyı etkilemiş hem de bu algının pratik hayatta tezahür etmesine neden olmuştur. Bu durum meselenin bir diğer veçhesini yani mitoloji-din ilişkisini birbiriyle iç içe geçmiş, ayrıştırılması güç, adeta kökleri birbirine geçmiş kadim bir ağaç gibi olduklarını da gözler önüne sermektedir. Bu durum bizlere yeniden Antik Yunan mitolojisi ile dini arasındaki kopmaz ilişkiyi gösterir. O halde bu denli öneme sahip olan bu ilişkiyi daha ayrıntılı olarak ele alalım.

2. Mitoloji ve Din Arasındaki İlişki

Henüz Antik Yunan dininden bahsetmeyi yeni sonlandırdığımız şu aşamada akıllara doğal olarak bazı sorular gelir: Peki Antik Yunan dini ile ilgili geleneksel bilgiler, nasıl aktarılıp muhafaza edilmiştir? Mitoloji ile din arasında nasıl bir ilişki vardır? Mitoloji mi dine din mi mitolojiye kaynaklık etmiştir? Bu sorulara cevap verebilmek için Antik Yunan dininin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan kaynaklara, mitolojik anlatıların oluşumunu sağlayan eserlere ve mitoloji ve dinin birbiri ile olan ilişkisine ve bu ilişkinin yönüne yakından bakmak gerekir.

Mitoloji, insanoğlunun hem Tanrılarla olan ilişkisini hem de Tanrısallık olana dair tasvirlerini semboller aracılığıyla çözümleyerek insanın dinî olan her türlü unsurla ilişkisini

³⁰ Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Din*, 8-9.

³¹ Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Din*, 12-13.

³² Aliye Çınar, *Felsefeye Giriş: Mitolojiden Kuramlara* (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 41.

sürdürmesine katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle mitler aynı zamanda insanın kendinden üstün bir varlıkla konuşması anlamına gelir. İlginç olan da insanın bunu kendi zihinsel tasvirleriyle bir diğer deyişle dil yardımıyla yapması, nesnel olmayan unsurları düşünce ve dil aracılığıyla kavranabilir ve paylaşıma açık bir forma dönüştürmesidir.³³ Böylece Tanrı ya da Tanrılara dair her türlü dinî malumat, onları ifade eden mitolojik anlatılar aracılığıyla insanların aşına olup anlayabilecekleri bir yapıya bürünür. Bu haliyle de dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılır.³⁴

Bahsi geçen mitolojik anlatıların yazarlarına Antik Yunan özelinde yakından bakmak istediğimizde onların destan yazan şairler olduğunu görürüz. Dilden dile aktarılan bu şiirler, genellikle bir müzik eşliğinde ifade edilir. Fakat bu müzik tıpkı dinî bir ayin gibi topluma açık yerlerde bayramlar, yarışmalar ve şöenler sırasında icra edilir. Burada bahsedilen dinletiler, dinleyiciler için basit bir eğlence ya da sadece aristokrat bir gruba özgü bir şey olmayıp, toplumsal bellek statüsüne sahip, dini bilginin hem korunması hem de aktarılması için belirleyici rolü olan etkinliklerdir. Zira her türlü dini temsil, kolayca ezberlenen ve ifade edilen bu şiirler aracılığıyla sözel bir yapıya bürünmüştür. Bu açıdan bugün mitolojik öğeler olarak ele aldığımız Yunan şiirleri olmasaydı, kültürlerden bahsedebilirdik ama Antik Yunan dininden söz edemezdik. Bu yönüyle Homeros ve Hesiodos'un şiirleri tanrısal varlıklarla ilgili anlatılar barındırması bakımından adeta bir kanon hüviyeti kazanmıştır. Bu şiirler hem onlardan sonra gelenler için belirleyici bir referans noktası haline gelmiş hem de onlara muhatap olan kitleler için bir örnek teşkil etmiştir.³⁵

Bu durum mitin inancı ifade etmek, ahlâkı korumak ve ayinin dönüştürücü etkisini meşrulaştırmak gibi işlevlere sahip olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle mit, arkaik inancın ve ahlaki irfanın tezahürüdür aynı zamanda. Zira bu anlatılarda ifade edilen mitler, yalnızca bir sembol ya da temsil olmayıp aynı zamanda halk için kutsal olanın doğrudan tezahürüdür.³⁶ Böylece Yunan dini, kültürü de kapsayacak şekilde hem duyguya hem de düşünceye her bakımdan yer veren karmaşık olmakla birlikte tutarlı ve zengin bir simgesel yapı olarak karşımıza çıkar. Antik Yunan mitolojisi ise ibadetler ile tanrısal olanın betimlenmesi yönünde üzerine düşen görevi yapar.³⁷

Bu demektir ki mit, insan zihnine hitap eden kutsalın ifade edilme biçimidir. O, geçmişe ait gerçekliğin anlatı biçiminde yeniden ortaya çıkmasıdır. Bu anlatı, kişinin dinî ve toplumsal anlamda pratik ihtiyaçlarını karşıladığı için vazgeçilmez bir işleve sahiptir. Bu nedenle mite dayalı düşünme biçimi kendi içerisinde dinî anlamda inanma ve aklı düşünme yöntemlerini kapsamaktadır.³⁸

Tüm bunların yanı sıra Yunanlının tanrısal varlıklara, onların neliğine ve ölümlü varlıklara ilişkin görüşlerini meydana getiren bir bütün oluşturmaları bakımından mitolojik olan bu şiirlerin, dinî niteliğe sahip belgeler mi yoksa edebî bir tür olarak mı görüleceği sorusu akıllara gelir. Daha farklı bir şekilde ifade etmek istersek mitler Yunan uygarlığı için dinle mi yoksa edebiyatla mı ilişkilendirilebilir? On dokuzuncu yüzyıl araştırmacılarının çoğuna göre Yunan dini, bahsi geçen Yunan yazarların ilettikleri mitolojik anlatıların önemli bir kaynağıdır.³⁹ O halde Yunan mitolojisinin bir nevi Antik Yunan dini olduğunu söyleyebiliriz. O hâlde bu din büyük oranda Homeros ve Hesiodos'un şiir biçiminde yazmış olduğu mitolojik

³³ Duygu Mete, "Eskilerin Masalları: Klasik ve Modern Mitolojiden Postmodern Anlatıya Din Bilimlerinde Mitoloji", *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 8/21 (11 Mayıs 2020), 77.

³⁴ Kömürcüoğlu, *Logostaki Mitos*, 29.

³⁵ Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Din*, 19-20.

³⁶ Aliye Çınar, *Varoluşçu Teoloji: Paul Tillich'te Din ve Sembol* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 261.

³⁷ Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Din*, 27.

³⁸ Çınar, *Felsefeye Giriş*, 30.

³⁹ Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Din*, 20-21.

destanlarda saklıdır.⁴⁰ Bilindiği üzere bu destanlar, Homeros'un *İlyada*⁴¹ ve *Odyseia*⁴² ile Hesiodos'un *İşler ve Günler* ve *Tanrılarının Doğuşu*⁴³ isimli eserlerden oluşmaktadır. Şimdi mitoloji-din-felsefe ekseninde bu eserlere daha yakından bakalım.

Homeros ve Hesiodos bu eserlerinde Yunanlara tanrılarının kökenine dair anlatılar sunmuş, tanrılara isimler vermiş, onların kudretlerini tanımlamış ve suretlerini belirtmiştir. Homeros ise yalnızca dini geleneği aktarmakla kalmamış aynı zamanda onu inşa etmiştir.⁴⁴ Bu bağlamda Herodot'un tanrılarının şecerelerini çıkaran, isimlerini ortaya koyan, efsanelerini anlatan kişiler olarak Homeros ve Hesiodos'tan bahsetmesi, onları antik Yunan dininin yaratıcıları olarak gördüğünü ifade ediyor gibidir.⁴⁵ Aristoteles'in tanrısal olanı ilk düşünen kişiler olarak Homeros ve Hesiodos'tan bahsetmesi de Yunan dininin anlatı haline getirilip bugüne taşınmasında ve korunmasında her iki şairin de benzer bir role sahip olduklarını desteklemektedir.⁴⁶

Bununla birlikte Homeros'un daha çok soylu ailelerden gelen kahramanları ve kahramanlık hikayelerini merkeze aldığı,⁴⁷ Hesiodos'un ise daha çok emekçilerin ve sıradan insanların çalışkanlık, ölçülülük gibi toplum odaklı olduğunu⁴⁸ ve bu açıdan her iki şairin eserlerinde ifade edilen dinin konuları arasında, ifade edilme biçimleri açısından bazı farklar olduğunu belirtelim. Bu bağlamda, Homeros'un eserlerinde din olgusunun geleneksel anlamda "dinî bir atmosfer" taşımadığı söylenebilir. Tanrılar, belirgin biçimde insanî özellikler göstermekte olup, yalnızca ölümsüzlükleri ve olağanüstü güçleriyle insanlardan ayrılırlar. Ahlaki bir düzenle doğrudan ilişkili olmayan bu tanrı figürlerinin, nasıl saygı ve korku uyandırdığı ise açıklanması güç bir durumdur.⁴⁹ Homeros'un, anlatının şiirsel formunu öne çıkaran bir eser bırakması da dini-mitolojik öğelerin gölgede kalmasının bir başka sebebi olarak düşünülebilir. Bu yönüyle Hesiodos'un Tanrılarının kökeni, yapısı, kozmik düzen, adalet ve evren yasalarıyla ilgili yazdığı *Theogonia* isimli eseri ileride de göreceğimiz gibi hem filozofların tartışacağı konuların temelini inşa etmesi hem de mitoloji-din-felsefe ekseninde ilerlediğimiz bu çalışmaya daha fazla ışık tutması bakımından öne çıkarak, bizim için birincil kaynak haline gelir.

Mitlerin içeriğine yakından baktığımızda ise bu durum gözler önüne serilir. Örneğin Hesiodos eserin başında ilham tanrıcaları olan *Müzler* bir diğer deyişle *Musalar*'a seslenir ve şeylerin hakikatini sorar. Onlar da Hesiodos'a her şeyin yasalarını ilkelerine kadar anlatırlar.⁵⁰ Mitolojide Tanrı-insan ve evren arasında iç içe geçmiş bir yapı vardır ve evren Tanrı'dan önce var olduğu için *teogoni* aynı zamanda *kozmogoni* haline gelir.⁵¹ Mitolojideki bu durum Tanrı anlayışından yola çıkarak bir dünya görüşünün oluşturulmasına, yani Tanrı'yla birlikte insan ve doğa anlayışını kapsayan bir sistem fikrinin ortaya çıkmasına neden olur.⁵²

Mitlerdeki teogoninin aynı zamanda bir kozmogoniye dönüştüğünü Hesiodos'un dünyayı açıklamak üzere araçsallaştırdığı üç tanrısal varlığın aynı zamanda doğal güçler

⁴⁰ Çiğdem Dürüşken, *Antikçağ felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*, ed. Eyüp Çoraklı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2022), 17.

⁴¹ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat - A. Kadir Meriçboyu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021).

⁴² Homeros, *Odyseia*, çev. Azra Erhat - A. Kadir Meriçboyu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021).

⁴³ Hesiodos, *İşler ve Günler - Tanrılarının Doğuşu*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2022).

⁴⁴ Drozdek, *Greek Philosophers as Theologians*, 14-15.

⁴⁵ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 6-7.

⁴⁶ Gadamer, *Felsefenin Başlangıcı*, 45-46.

⁴⁷ Homeros, *Odyseia*, 113-115.

⁴⁸ Hesiodos, *İşler ve Günler - Tanrılarının Doğuşu*, 13-53.

⁴⁹ Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi I*, çev. Muammer Sencer (İstanbul: Say Yayınları, 1972), 115.

⁵⁰ Hesiodos, *İşler ve Günler - Tanrılarının Doğuşu*, 57-63.

⁵¹ Hesiodos, *İşler ve Günler - Tanrılarının Doğuşu*, 57.

⁵² Arslan, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 78-79.

olduğunu fark ettiğimizde daha iyi idrak ederiz.⁵³ Bu tanrısal varlıklar Khaos, Gaia ve Eros'tur. Gaia yani toprak, Uranos ve Pontos'u doğurur. Buradaki Gaia hem topraktır hem de Tanrıça. Pontos ise hem deniz hem de deniz tanrısıdır.⁵⁴ Bu örneklerle evrenin kökenine dair açıklamalar bulma çabası olarak baktığımızda Hesiodos'un eserinin felsefi bir içeriğe sahip olduğunu iddia edebilme imkânına kavuşuruz. Zira sadece Tanrılar hakkında var olan mitik anlatılar Hesiodos tarafından evreni kökenini bir yere dayandırma ihtiyacına binaen aklî bir bakış açısıyla yeniden konumlandırılarak mitik- dinî anlatıların teolojik bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Bu yönüyle o, mitlerin içeriğine dinî bir anlam yüklemekle kalmayıp aynı zamanda tanrılara dair eski anlatılara da teolojik bir içerik kazandırmıştır.⁵⁵

Bu bağlamda Tanrı ile evren ve diğer tüm varlıklar hakkında bütünsel bir bilgiye sahip olmamızı sağlayan mitlerin, insanların zihninde şekil bulan bir dünya resmi haline geldiğini söyleyebiliriz. Şiir, imge aracılığıyla duylara seslenirken; din, idea düzeyinde soyut ilkeleri ifade eder. Bu iki alan, insan düşüncesiyle kurulan diyalog sayesinde birbiriyle ilişkilendirilmiş, böylece şiir ile din arasındaki bağ tarihsel süreçte sürekli olarak yeniden kurulmuştur. Böylece bu şiirler bir diğer deyişle mitler, dinin aktarılmasını ve muhafazasını sağlarken, din de şairlerin şiirlerine kaynaklık etmiş, onlara ilham olmuştur. Bir diğer deyişle şiirsel mitik imgeler, dinin duysal dünyada arketipsel, düşünsel anlamda ise idea yapısını sembol düzeyine taşıyarak kolektif bilinçte sabitler; öte yandan din ya da dine ait herhangi bir tecrübe şairin sezgisel dünyasında imgeler doğurarak şiirsel yaratımın itici gücü hâline gelir. Böylece imge düşünceyle sembolleşir, sembol ideaya yönelir. Zira hem şiir hem din ortak bir imgesel alanda yer almaktadır. Bu alan, imgelerin düşünce aracılığıyla sembole dönüştüğü, sembole dönüşen şiirsel ve dini imgelerin ise ideaların tezahürüne yol açtığı bir bağlamdır.⁵⁶

Bu durumun çok bariz bir örneğine Platon'un *Diyaloglar*'ında rastlarız. Zira orada var olan hemen her şey, daha eski efsanelerde taslak halinde vardır. Bu durum mitin, kolektif tarihî hafızaya dayanmasıyla ilgilidir. Bu demektir ki Platon bu mitleri icat etmez, onları gelenekten alır. Nihai hedefi gerçek bilgiye [idea] ulaşmak olan Platon bu amaçla mitleri felsefleştirir. Yani mitlerin sunduğu anlamın özünü korurken aynı zamanda onları kavramsal-soyut düşünce doğrultusunda yeniden şekillendirir. Bunu da mitlerin anlatısal-sembolik yapısından hareketle imgeleri tespit edip, bu imgelerin arkasında yatan temel felsefi gerçekliği tespit ederek yapar. Aslında bahsi geçen temel felsefi gerçeklik idea düzeyidir. Zira Platon için imge, bilginin en alt düzeyine karşılık gelmekte, insanî kavrayış ise bu aşamadan hemen sonra başlamaktadır. Filozof [Platon] ise bilinçli bir zihinsel süreç olan düşünce vasıtasıyla imgeden ideaya doğru giderek düşünce sistemini inşa eder. Zira mitlerde yer alan değerler, insan zihni tarafından genellikle ilk olarak imgesel düzeyde, yani arketipsel biçimleriyle kavranır. Örneğin adalet ilkesi ilk olarak bir mit anlatısıyla daha sonra da idea ile kavranır. Bu süreçte imge ilk kavrama biçimiyken, düşünce bu imgeden hareket eden zihinsel bir eylem olup idea ise nihai soyut ve evrensel form olmaktadır. Bu yönüyle mitlerin yüzeydeki imgelerin ötesine geçerek, onların işaret ettiği ideaları açığa çıkarmak isteyen Platon için mitler alegorik değil asli felsefi malzemedir. Bununla birlikte imgenin ideaya taşınmasında sembol kilit taşıdır. Sembolle birlikte mitik imge, bir resim olmaktan çıkar. Sembolün buradaki işlevi imgelerdeki ideaların tezahürünü taşımasıdır. Böylece idea, sembolün içerisinde hareket eder, yaşar ve etkinlik kazanır. Bir diğer deyişle sembol aracılığıyla idea duyulur dünyaya çıkar. Burada imge taşıyıcı, sembol geçiş alanı, düşünce ise bu sürecin yöneticisi konumundadır. Bu yönüyle mit imge olarak doğar; düşünce onu çözer ve ideaya bağlar. Bu bakımdan mit, insan zihninin imgeyle başladığı anlam kurma biçimi olmakla birlikte, imgenin sembole dönüşme sürecinde düşünce

⁵³ Hesiodos, *İşler ve Günler - Tanrıların Doğuşu*, 57-64.

⁵⁴ Vernant, *Torunuma Yunan mitleri*, 17-19.

⁵⁵ Werner Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, çev. Güneş Ayas (İstanbul: İthaki Yayınları, 2011), 27.

⁵⁶ Çınar, *Varoluşçu Teoloji*, 261-265.

aracılığıyla ideaya ulaşan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Mitin bu yapısı sayesinde Platon *idea*'yı imgeler ve semboller aracılığıyla kavramsal düzleme taşır.⁵⁷ Aslında Platon'un mitlerle olan etkileşimi aynı zamanda filozofların efsanelerle olan etkileşimin bir örneğidir. Tıpkı Platon örneğinde olduğu gibi şimdi felsefenin mitsel gelenekle kurduğu bu özsel ilişkinin yönüne mitin [gelenegin] felsefeye kaynaklık etmesi özelinde daha ayrıntılı bir şekilde ışık tutmaya çalışacağız.

3. Mitoloji ve Dinin Felsefeye Kaynaklık Etmesi

Antik Yunan mitolojisi ve dini arasındaki karşılıklı ilişkiyi göz önünde bulundurduğumuzda şu soruları sormak elzem hale gelir: Peki mitleri ne şekilde okumalı, onları rasyonel açıdan nasıl bir konumda değerlendirmek gerekir? Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki mitleri bir fantezi ya da uydurulmuş hikâye olarak görülen dönemin artık ilerisindeyiz. Bu nedenle mitin çeşitlilik oluşturmakla birlikte kolektif bir zorunluluğa tabi olduğunun altını çizmek gerekir. Herhangi bir mit yorumcusunun bir miti alıp istediği gibi değiştirmesi söz konusu değildir. Zira her mit bir geleneğin içerisinde doğmuştur. Bu nedenle miti yorumlamanın yolu, doğduğu gelenekten hareket etmeyi gerektirir.⁵⁸ Tıpkı pergelin sabit ayağı gibi gelenek mite, kolektif kimlik içerisinde kalma zorunluluğu verirken, pergelin diğer ayağı ise geleneğin vermiş olduğu sabiteye dayanmakla birlikte düşünür hem onu yorumlama hem de ondan bazı açılardan uzaklaşma imkânı verir. Antik Yunan düşünürünün de mitoloji ve dine olan yaklaşımında, mit yorumcusuna benzer bir tutuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Zira ilk filozoflar mitoloji ve dinle böylesi ilişkiler kurarak, bu iki unsurdan mütevellit kendilerine ait bir teori oluşturmuşlardır. Bir düşüncenin boşluktan öylesine doğamayacağını düşündüğümüzde de ilk filozofların bu iki unsurdan beslenerek bir diğer deyişle onlardan hareketle düşünce ürettiklerini söylememiz olağan hale gelir.

Her ne kadar Guthire, Jeaeger, Burnet, Cornford, Barnes gibi felsefe tarihçisi ve filologlar arasında mitin ya da dinin antik Yunan felsefesine kaynaklık edip etmediğine dair çeşitli görüşler olsa da düşünürlerin çoğunluğu tarafından Antik Yunan dini ve mitolojisinin felsefeye kaynaklık ettiği hususunda genel bir mutabakata varıldığını söyleyebiliriz.⁵⁹ Bu açıdan burada felsefenin mitoloji ve din üzerinden yükselip yükselmediği ile ilgili iddialardan uzak kalarak sadece bu iki unsurun felsefeyi nasıl etkilediğini, onun oluşumunda nasıl bir rol oynadığını ele alacağız.

Thales “Evrenin arkhesi nedir?” diye bir soru sorarak aslında evrene dair yeni bir düşünme tarzını başlatmıştır diyebiliriz. Fakat evrenin *arkhesini* sorarak felsefi düşüncüyü başlatan bu soru bir anda ortaya çıkmamıştır. Bu sorunun ortaya çıkmasının arka planında Antik Yunan dini ile mitolojisi durmaktadır. Mitoloji ve dinin felsefeyle ilk ilişkisi böylece felsefeye kaynaklık etmesi bakımından başlar. Fakat bizi burada asıl ilgilendiren şey bu ilişkinin yönüdür.⁶⁰

Mitoloji, din ve felsefe ilişkisine dair tarihsel ve anlatısal çalışmalarıyla bilinen Cornford da Antik Yunan düşüncesinin mitolojiden ve dinden beslenmiş olduğunu iddia eder ve bu konuda yazmış olduğu eserinde görüşünü şu şekilde belirtir: “...Felsefi Mousa (ilham perisi) anasız bir Athena değildir. Eğer bireysel akıl babası ise daha yaşlı ve haşmetli atası Dindir.”⁶¹ Antik Yunan felsefe tarihçisi Guthire Cornford için yazdığı bir hatıradaki bu sözleri şöyle açıklığa kavuşturur: “Onun olağan dışı meziyeti, tüm dinî ve felsefi düşünce sistemlerinin

⁵⁷ Henry Dumery, “Din Felsefesi ve Geçmişi”; *Din Felsefesi Yazıları I*, çev. Zeki Özcan (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 13.

⁵⁸ Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Din*, 27-28.

⁵⁹ Kömürcüoğlu, *Logostaki Mitos*, 50.

⁶⁰ Naciye Atış, “Grek Düşünce Dünyasında Felsefe Din ve Mitoloji İlişkisi”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 12 (2009), 58.

⁶¹ Francis Macdonald Cornford, *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine*, çev. Orhan Özgüç (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022), 39.

iki yönünün -bilinçli ve bilinçdışı ya da entelektüel ve içgüdüsel- olduğunun sürekli farkında olmasıdır. Yunan zihinleri entelektüel olarak canlıydı, mantıklı ve çoğunlukla matematiksel faaliyetlere meyilliydi ve girift düşünce yapıları inşa etmekten keyif alıyordu. Yine de belirttiğimiz gibi, bu yapılar *in vacuo* (boşluk içinde) yaratılmamıştı, bilinçdışı olarak yüzyıllardır süren entelektüel öncesi zihinsel süreçlerin ektiği doğuştan gelen ön tasavvurlara dayanmaktaydı...⁶² Cornford burada, ön tasavvur olarak nitelediği unsurları mitoloji ve din olarak ifade eder. İç içe geçmiş ve birbirinden ayırt edilemeyen bu temaları ilgili eserinde, filozofların görüşlerine temel olması bakımından ayrıntılı olarak inceler. Bu durumu benzer bir biçimde Vernant da şu şekilde ifade eder: Mitler, bir kültürün kolektif bilinçdışını ve arketiplerini içeren kodları barındıran anlatılardır. Bu anlatıların varlığını sürdürebilmesi, kültürel hafıza, sözlü ya da yazılı anlatım biçimleri ve gelenek ile doğrudan ilişkilidir. Her kültürel mitoloji, o toplumun imgelemine, düşünsel zenginliğini, dilsel ifade biçimlerini, evrene dair tasavvurlarını ve ahlaki değerlerini yansıtan bir yapı sunar.⁶³

Felsefenin mitoloji ve din ile olan ilişkisini felsefi pencereden tasvir eden Jaeger'e göre de Milet kozmogonisi, Hesiodos'un mitolojik anlatılarına kıyasla önemli bir ilerleme göstermektedir; bu ilerleme, temel alınan unsurların mitolojik ve antropomorfik niteliklerini yitirerek doğa olgularına dönüşmesinde görülür. Bu bağlamda, Uranus, Gaia ve Pontos artık insan biçiminde tanrılar değil; sırasıyla hava, toprak ve su gibi somut, fiziksel varlıklar olarak kavranmaktadır. Ona göre bu yaklaşım, felsefenin çıkış noktasını insan deneyimiyle algılanabilen gerçekliğe dayandırmaktadır. Öte yandan, Hesiodos'un rasyonelliği, geleneksel mitleri kendi akıl süzgecinden geçirerek yeniden yorumlaması ve ifade etmesiyle, daha köklü bir akılcı düşünce biçiminin öncüsü olmuştur.⁶⁴ Görüldüğü gibi Jaeger de her ne kadar bir değişim ve dönüşümden söz etmiş olsa da başkalaşıma uğrayan yine Antik Yunan dini ve mitolojisi olmaktadır.

Tüm bu açıklamalar, felsefi düşüncenin özel bilimlerle kıyaslandığında kendi tarihiyle çok derin ve ayrılmaz bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Hatta modern felsefe ile antik felsefe arasındaki ilişkinin, çağdaş şairlerle klasik dönem şairleri arasındaki ilişkiye benzerlik gösterdiği ifade edilebilir. Zira burada söz konusu olan yeni düşünsel üretim, varlığını geçmişin yüce mirasından ve onun sürekliliğinden alan bir yaratım sürecinin sonunda gerçekleşmiştir.⁶⁵

Peki herhangi bir felsefi düşüncenin ya da filozofun kendi tarihine çok sıkı bir şekilde bağlı olması ne demektir? Bir filozof kendine neden sorular sorar? Bir düşünür ancak kendi somut yaşantısında sorun olarak gördüğü şeyleri soru haline getirir. Bu sorular da genellikle belirli bir tarih içerisinde belirli problemleri çözmek için oluşturulur. Bu nedenle filozofun soru haline getirdiği problemler de ancak kendi tarihi ve kültürü içerisinde düşünülmekle anlaşılabilir. Fakat bazen bu tarihsel bağlamı anlamak tarihi aşan geleneklerin, kültürlerin ve mitolojilerin bilinmesiyle mümkün hale gelir. Bu yönüyle filozofun hem tarihsel bağlam içerisinde hem de tarihi aşan bir arka plandan hareket ederek mitolojik-kültürel ya da dini boyutu rasyonel kavramlarla yeniden ifade eden kişi olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu bir örnek üzerinden açıklamaya çalışalım. Şu anki dinsel ve düşünsel arketiplerimizle yaklaştığımızda, evrenin yoktan var edilme fikrinin Yunan felsefesinde niçin var olmadığını anlamakta güçlük çekeriz, hatta bu durum bazen felsefeyi yanlış anlamamıza hatta anlamlandırma çabası içerisindeyken ona anakronik bir şekilde yaklaşmamıza neden olur. Peki çözüm nedir? Çözüm yukarıda

⁶² Cornford, *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine*, 29.

⁶³ Jean-Pierre Vernant - Mehmet Emin Özcan, *Torunuma Yunan mitleri: evren, tanrılar, insanlar* (İstanbul: Helikopter Kitap Yayınevi, 2009), 14-15.

⁶⁴ Werner Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers: The Gifford Lectures*, çev. Edward S Robinson (Eugene, OR.: Wipf & Stock Pub., 1947), 38-39.

⁶⁵ Linda Trinkaus Zagzebski, *Philosophy of Religion: An Historical Introduction* (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007), 10-11.

bahsettiğimiz gibi filozofun sorunlarını soru haline getirdiği tarihsel arka plandan ve onu tabiri caizse bilinçdışı düzeyde etkileyen mitik-dinî öğelerden haberdar olmaktan geçer.

Bu düşünceden hareketle Antik Yunan'da evrenin yoktan var edilmemiş olduğuna dair kozmogonik anlatıyı yeniden ele alıp felsefenin henüz var olmadığı, mitolojik ve dinî öğeler barındıran destanlar dönemine gittiğimizde kaos-kozmos karşıtlığı üzerinden anlatısını inşa eden Hesiodos'un Theogonia⁶⁶ isimli eseri ile karşılaşırız.

Hesiodos'un ilgili eserini incelediğimizde, orada her şeyden önce var olan şey, *khaos* olarak isimlendirilir. *Khaos* Yunancada *khasko esnemek, yarılmak ya da bir şeyi doğurmak için esneyip yarılmak anlamına gelir*.⁶⁷ *Theogonia*'da evrenin kökeni olarak yer bulmuş boşluğun yani *khaos*'un kendini germesiyle ortaya çıkan insanların ve tanrıların doğumundan bahsedilir. Yani mitoloji içeren bu dinî nitelikteki anlatıda evren yokluktan değil, *khaos*'tan meydana gelmiştir. Bu aşamada Tanrılara düşen görev önceden var olan bu *khaos*'a şekil vermektir.⁶⁸ Böylelikle evrenin kökeninin *khaos*'tan var olduğunu söyleyen Hesiodos, Thales'le başlayan Milet felsefesinin *arkhe* nedir? sorusunu mitolojik bir şekilde dile getirmekle kalmamış⁶⁹ aynı zamanda evrenin ilk maddesinin tanrılardan da önce var olması gerektiğine dair bir ön kabulden hareket edilmesine de neden olmuştur. Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi mitler yalnızca bir anlatı olmayıp Yunan düşüncesinin her türlü ön kabulünü içeren metinlerdir.⁷⁰

Bu nedenle olmalı ki Antik Yunan dininde evrenin Tanrı tarafından yoktan yaratıldığı fikrine rastlayamayız. Yukarıda da değindiğimiz gibi Antik Yunan'ın mitolojik dokusuna yakından baktığımızda evren *khaos*/boşluk'tan türemiştir; yani bu boşluk bir nevi yaratıcıdır. *Khaos*'un ise öyle bir yapısı vardır ki, o yaratma, ortaya çıkarma gücünü kendi içerisinde taşıyan bir ilkedir.⁷¹ İşte tam bu aşamada Antik Yunan filozoflarının evreni kim yarattı, evren nereden geldi gibi sorulardan ziyade evrenin kökeni, *arkhesi* gibi sorularla niçin ilgilendiğini daha derinden anlamlandırmaya başlarız. Zira Orta Çağ Hristiyan dünyasında ya da İslam düşüncesinde bir problem olarak var olan Tanrı'nın varlığının ezeli olması gerektiği düşüncesi antik Yunan'da hiçbir zaman sorun olmamıştır. Çünkü evrenin, insan ve tanrılarla aynı anda var olduğuna dair mitik-dinî ön kabul, İbrahimi dinlerde olduğu gibi varlığın başlatıcısı anlamında bir Tanrı düşüncesinin akıllara gelmesini dahi engellemiştir. Bu nedenle Orta Çağ felsefesine geldiğimizde Antik Yunan'ın evren ve tanrı tasavvuru, kitabî olan dinî geleneğe ait dünya görüşüne uygun bir şekilde yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Augustinus, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi düşünürler Platoncu geleneği yeniden yorumlamış ve bu meyanda bir evren tasavvuru inşa etmeye çalışmışlardır.

Tüm bu mitolojik anlatılar ve bu anlatılardaki dinsel hikâye ya da figürlerin yanı sıra antik Yunan dininin genel yapısının da felsefi düşünceyi harekete geçirdiğini söyleyebiliriz. Zira bu dinin, din adamları topluluğu tarafından denetlenmeyen bir yapıya sahip olması, onun sabit ve kesin inançlar kisvesi altında ortaya çıkmadığını göstermekle birlikte, dinî inancın yoruma açık olmasını da kolaylaştırmıştır.⁷² Daha önce bahsettiğimiz gibi Yunan dininin mütevazı iddiaları vardı. Hindistan, İran, Çin ve İsrail dinlerinin aksine, antik Yunan dini, evrenin kökeni ve insan kaderi hakkında nihai soruları yanıtlamaya çalışmadı. Yunan tanrıları önceden var olan bir evrenle karşı karşıya kaldılar ve nihai insan kaderi üzerinde hiçbir kontrolleri yoktu. Bu din, insanların tanrılardan yararlanmalarını sağlayan, geçmiş ve gelecek inancıyla devamlılık sağlayan ritüel ve gelenekler sunmuştur. En azından, Yunan dininin bir

⁶⁶ Hesiod, *Theogony*, çev. Norman Oliver Brown (New York; London: Macmillan Pub. Co. ; Collier Macmillan, 1990).

⁶⁷ Dürüşken, *Antikçağ felsefesi*, 19.

⁶⁸ Çınar, *Felsefeye Giriş*, 42.

⁶⁹ Dürüşken, *Antikçağ felsefesi*, 19-20.

⁷⁰ Vernant, *Torunuma Yunan mitleri*, 13.

⁷¹ Vernant, *Torunuma Yunan mitleri*, 17-19.

⁷² Bellil Abdelkarim, “اليونانية الفلسفة نشأة في الديني العامل”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12/2 (31 Aralık 2021), 1.

kişinin bilincini dönüştürmesi veya ona yaşamında anlam ve amaç vermesi ya da evrenin doğası hakkındaki sorularını yanıtlaması söz konusu değildi. Dinin yerine, Yunanlılar, deneyimlerimizin dünyasından başka bir dünya olup olmadığı, kaderimizi kontrol edip edemeyeceğimiz ve bir şeyi iyi ya da kötü yapan şeyin ne olduğu ile ilgili soruları cevaplamak amacıyla din yerine felsefeye yöneldiler. Bu sorular da Thales'ten başlayarak büyük Yunan filozofları cevaplanmaya çalışıldı.⁷³

İlk filozoflarının eleştirel düşünce olarak ifade edebileceğimiz ve bugün felsefe olarak adlandırdığımız bir alana yönelmelerinde böylesi bir etkiye sahip olan antik Yunan dininin mitlerle sıkı bir irtibatı vardır. Hatta dinî anlatıların yer aldığı mitler söz konusu olduğunda Tanrılar belirleyici bir konuma sahip olduğu için Antik Yunan dinini ele almanın en verimli alanının Tanrı düşüncesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda daha önce belirttiğimiz gibi Yunan çoktanrıcılığının içerdiği kategoriler, her şeyden önce, dünyanın tanrılar tarafından yaratıldığına dair her türlü düşünceyi dışarıda bırakır. Söylencelerde anlatıldığı üzere, *Kaos* tanrıları yaratmıştır. Bu yönüyle burada yaratıcı olmayan, tanrıların [doğaya] içkinliğine odaklanan bir bakış açısıyla karşılaşırız. Bu nedenle Yunan tanrıları kaynağını *phusis*'ten yani Doğa'dan alır. Dünyada tanrısal bir mevcudiyet söz konusudur ve kozmos kendi yarattığı tanrılarla doludur.⁷⁴ Zira kaostan kozmosa geçişle birlikte Tanrılar, insanlar ve diğer varlıklar doğmuştur.

İşte mitolojide anlatılan Antik Yunan dininde tanrıların aşkın değil de doğaya içkin varlıklar olarak temsil edilmesi ilk Yunan filozoflarının dünyayı insanların ve tanrıların dahil olduğu bir bütün olarak yorumlamalarına neden olmuştur. Böylece İlk filozofların tanrıları da mitolojik anlatılarda tasvir edilen tanrılar gibi doğaya içkin varlıklar olarak karşımıza çıkar.⁷⁵ Tanrıların dahi doğa ya da duyulur dünyadan hareketle açıklandığı antik Yunan dininde evrenin doğumunu anlatan kozmogonik anlatılar, tanrıların doğumunu anlatan teogonik anlatılarla örtüşür.⁷⁶ Antik Yunan mitolojisine göre, kozmik yapı tanrılardan önce ya da onlarla birlikte mevcuttur. Doğa, Tanrı'dan bağımsızdır ve evrenin maddesi, tanrısal varoluştan daha kadim kabul edilir. Bu nedenle, pagan inanç sisteminde Tanrı doğanın dışında değil, doğa ile iç içedir ve onun yasalarıyla sınırlıdır. Tanrıların da insanlar gibi evrensel düzene (*moria*)⁷⁷ bağlı olması, kutsal ile beşerî olan arasında mutlak sınırların bulunmadığını ortaya koyar.⁷⁸

Görüldüğü gibi evrenin ilk halini kavrama amacı güden Hesiodos'un mitik-dinî anlatısı İyonya doğa filozoflarının kozmolojik düşüncelerine yön veren temel kaynaklardan biridir. İnsan aklının doğayı ve öz benliğini anlamlandırma çabasının ilk ürünlerinden olan bu metin, mitolojiyi felsefeden ayırmaya çalışanlara, geçmişin düşünsel mirasıyla ilişki kurulmadan geleceğe yönelik tutarlı bir düşüncenin inşa edilemeyeceğini kanıtlamaktadır.⁷⁹ Dolayısıyla felsefe insanlığa ait bu mitsel yaşam durumunu kavramlara döker, eleştirel olarak birçok açıdan analiz ettikten sonra yeniden inşa eder. Bu ilişki bazen birbirini tamamlayıcı, bazen eleştirel bazen de yeniden inşa etmek şeklinde gerçekleşse de felsefenin mitoloji ve din ile olan kopmaz bağımlı inkâr edilemez bir açıklıkla ortaya koyar.⁸⁰

O halde mitolojik din tasavvurlarının kaynağı olan Homeros ve Hesiodos Yunan'da felsefe öncesi düşüncenin önemli temsilcileri haline gelir. Bu yönüyle Hesiodos'un *mitos*'tan *logos*'a geçişte Tanrı-evren-insan ilişkisi bağlamında sistemli bir tasavvur oluşturan son

⁷³ Zagzebski, *Philosophy of Religion*, 10-11.

⁷⁴ Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni: Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*, çev. Özcan Doğan (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012), 47.

⁷⁵ Zeynep Direk, *Başkalık Deneyimi: Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 14.

⁷⁶ Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, 26.

⁷⁷ Cornford, *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine*, 73.

⁷⁸ Çınar, *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, 33.

⁷⁹ Dürüşken, *Antikçağ felsefesi*, 24.

⁸⁰ Çınar, *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, 26-27.

temsilci olduğunu, Homeros'un da düzenli evren kavramıyla sonraki filozofların görüşlerini etkilediğini söyleyebiliriz.⁸¹ "Felsefe, aşma iddiasında bulunduğu efsanevi dayanaklar olmadan ayakta kalamaz. Bu açıdan Greklerde din, her düşüncenin anası gibidir."⁸² Bu anlamda Yunan dini ve mitolojisini dikkate almadan felsefeden bahsedebilmek mümkün olmamaktadır. Esasen bu durum sadece antik Yunan felsefesi için geçerli değildir; soyut düşüncenin söz konusu olduğu her alanda insan düşüncesini değiştiren ve dönüştüren dinlerin ve mitolojilerin göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. Zira kültürü şekillendiren, değiştiren ve dönüştüren efsanelerin ve mitlerin insan düşüncesini hem beslediği hem de ona kaynaklık ettiği ortadadır.⁸³

4. Felsefenin Din ve Mitolojiden Farklılaşarak Ortaya Çıkması

Mitolojiyi ve dini kendine hareket noktası yapan felsefe artık bağımsız bir disiplin olma yolundadır. Burada her türlü düşüncenin hem aklı hem de rasyonel bir zemine çekilmesi söz konusudur. Mitolojik din tasavvurları ve dünya görüşleri ile bunun üzerinden yükselen ilk felsefenin, eleştirel olmakla birlikte kavramsal düşünme çabası içerisindeyken algımıza hitap etmeyen ama insanî gerçekliği doğrudan etkileyen ve metafizik olarak da adlandırabileceğimiz her türlü tümel düşünme biçimini hâlâ kapsadığını belirtmeliyiz. Peki felsefenin doğumuna mitoloji-din ekseninde hangi şartlar neden olmuştur? Felsefe hangi açılardan mitoloji ve dinden farklılaşarak bağımsız disiplin haline gelmiştir? Şimdi bu sorulara cevap vermeye çalışalım.

Buraya kadar Antik Yunan mitolojisi ve dini, bu iki olgunun birbiri ile olan ilişkisi ve her iki unsurun felsefeye nasıl kaynaklık ettiğini mitoloji-din-felsefe ekseninde incelemeye tabi tuttuk. Antik Yunan felsefesinin köken arayışında olduğumuz bu düşünsel yolculuğu, filozofların eleştirel ve kavramsal düşünme aracılığıyla felsefe yaparken bu iki unsura karşı takındıkları tavır açısından hangi yönlerden farklılaştıklarını ele alarak tamamlayacağız. Zira filozofların mitik- dinî anlatıları ele alma biçimleri aslında felsefenin nasıl oluştuğunun en açık göstergesidir. Her ne kadar felsefenin ortaya çıkmasıyla birlikte mitoloji ve dinden ciddi bir şekilde koptuğunu savunanlar ile bunun tam aksini savunan iki temel görüş olsa da her iki yorumu birleştiren üçüncü bir yaklaşımdan söz edebiliriz. Bu yaklaşıma göre felsefe, rasyonel ve deneysel düşünce biçimiyle, her iki anlatı üzerinde değişim ve dönüşüme neden olsa da bu iki anlatı da benzer şekilde felsefeyi etkilemiştir. Bununla birlikte bu bakış açısına göre felsefe ile farklılaşan şey, tanrısallıktan doğallığa kayan eğilimdir.⁸⁴ Bu açıdan nasıl ki mitolojik ve dini anlatılarda ortak bir yön bulabiliyorsak, felsefenin başlangıcında filozofların kendilerini mitostan ayırma, akla ve gözleme dayalı bir gerçeklik inşa etme çabası hususunda da ortak bir bilince sahip olduklarını söyleyebiliriz.⁸⁵ Böylece Antik Yunan filozofları hem soyutlama hem de gerçeği anlama arzularını, kendi toplumlarına ve kültürlerine ait dinî-mitolojik anlatıları yorumlamak suretiyle gerçekliğe dair bütünlüklü bir bakış inşa ederek, buna ulaşmanın sistemli bir yolunu icat etmiş oldular.⁸⁶

Felsefe öncesi dönemde geleneksel Yunan bilgeliğinin Homeros ve Hesiodos'un şiirleriyle özdeş hale geldiğinden bir önceki bölümde bahsetmiştik. Bir toplumun doğaya tanrıya ve insana dair her türlü bilgeliği içeren bu metinler, o toplumun bağrından kopmuş olan filozof için elbette hem biçim hem de yöntem açısından belirleyici olmuştur. Bununla birlikte evrene, tanrıya ve insana yepyeni bir şekilde bakma iddiasıyla çıkan felsefe, zaman zaman kendisine yaslanarak var olduğu bu geleneği hem ifade etme biçimi hem bakış açısı hem de bunu icra etme şekli açısından eleştirmiştir.⁸⁷ Bu açıdan ilk filozofların, farklı bir evren görüşünü tercih ettiklerini ilan edercesine mitolojik destanların şiirsel yapısından uzaklaşarak,

⁸¹ Arslan, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 75-77.

⁸² Çınar, *Felsefeye Giriş*, 29.

⁸³ Vernant, *Torunuma Yunan mitleri*, 14-19.

⁸⁴ Kömürcüoğlu, *Logostaki Mitos*, 48-49.

⁸⁵ Gadamer, *Felsefenin Başlangıcı*, 121.

⁸⁶ Çınar, *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, 14.

⁸⁷ Algra, *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, 3-4.

düz yazıya öncelik verdiklerine şahit oluruz.⁸⁸ Düz yazının tercihi aslında aynı zamanda yazılı kültüre geçişin bir ifadesi olmaktadır. Zira şiirin aksine düz yazıda cümleler arasında mantıksal bir bağ kurulması beklenir. Bu durum, nedensellik ilkesini de gerektirmiştir. Bu yönüyle felsefenin düz yazı ile ifade edilmeye başlanması, anlatı türünün söylenen şey üzerindeki etkisini de gözler önüne serer.⁸⁹ Bu açıdan Antik Yunan felsefesinin mitolojik düşünme biçiminden hem biçim hem de düşünme tarzı -buna bugün yöntem diyebiliriz- açısından farklılaşması, felsefenin aynı zamanda mitolojik düşünmeden doğduğunu da gösterir. O halde felsefenin mitoloji ile kurduğu bu çift yönlü ilişki nasıl başlamıştır?

Bu soruya, ilk filozofların mitolojik anlatılardan tamamen kopmaksızın, ancak bu anlatıların sınırlılıklarının farkında olarak onlarla etkileşim kurduklarını belirterek cevap verebiliriz. Evrenin başlangıcını anlatan mitolojik destanları ele alan ilk filozoflar, bu anlatılardaki öğelerin karşıladığı anlamlar ile bu öğelerin temsillerinde bazı belirsizlikler fark etmişlerdir. Örneğin, Tanrı A'nın neden Tanrı B'ye âşık olduğu meselesi çok belirsizdir. Dahası, tanrıların birbirine âşık olup çocuk doğurması yoluyla yapılan açıklamalar, bazı durumlarda istisnalara da izin verir gibidir. Örneğin, deniz [Pontos], Toprak'tan [Gaia] hiçbir aşk eylemi olmaksızın doğar. Aynı şekilde, her durumda Tanrı X'ten neden Tanrı Y'nin doğduğu da net değildir. Bu açıdan hikâyenin aşamaları arasında her zaman açık ve anlaşılır bir bağlantı kurulmaz. Her ne kadar bir tanrının başka bir tanrıdan doğması ile ilgili mantıksal açıklamalar yapılabilir de bu açıklamalar her zaman yoruma bağlıdır ve bu yoruma dayandırılabilir bağlantılar da çok çeşitlidir. Bir diğer deyişle neden-sonuç bağlantısı kurarak mitleri açıklamaya çalışsak dahi bu açıklamalar herhangi bir sabiteye değil daima değişkenlik arz edebilecek bir yoruma bağlı kalmaktadır. Örneğin, Gece'nin Gündüz'ü doğurduğu söylenir; bu da belki Gündüz'ün Gece'yi izlemesiyle açıklanabilir. Ama başka bir yerde Gece'nin Ölüm'ün annesi olduğu söylenir—belki de Gece ve Ölüm'ün ortak karanlık niteliğinden dolayı. Yine başka bir yerde Gece'nin Aldatma'nın annesi olduğu belirtilir ve bazı yorumcular, aldatmaların genelde gece yaşanmasıyla bu ilişkiyi açıklar. Ancak bu tür bağlantılar en iyi ihtimalle çağrışımsal ve belirsiz olup açık ve tutarlı bir açıklama bütünü oluşturmaz.⁹⁰ Bu yönüyle mitolojik düşünmenin birçok belirsizliği barındırması bakımından nedensellik ilkesinden yoksun olduğunu söyleyebiliriz.

Böylesi bir durumda ilk filozofların mitlerdeki olaylar arasındaki illiyet bağının belirsizliğini belirginleştirdiğini söyleyebiliriz. Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes gibi düşünürler, oluş süreçlerini sıcaklık-soğukluk-ıslaklık-kuruluk gibi doğal niteliklerden hareketle açıklamaya başlar. Bu duruma Anaksimandros'un deprem açıklaması ile Hesiodos'un depreme dair söylediklerini karşılaştırarak açıklık getirebiliriz. Hesiodos depremi Zeus'un bir cezalandırması olarak ifade ederken, aslında evrenin yasasına evren dışında tanrısal bir açıklama getirmekteydi. Fakat Anaksimandros depremin nedenini doğadaki toprağın önce çamurlu bir haldeyken daha sonra kuruyup çatlamasından kaynaklandığını ifade ederek doğal bir olayı doğadan hareketle açıklamış olur. Bu açıdan felsefî söylemin mitolojik anlatıdan farkının doğal bir olayı doğadan hareketle, zayıf da olsa akli bir illiyet bağı kurarak açıklamada bulunmak olduğunu söyleyebiliriz.⁹¹ Kozmogonik ve kozmolojik açıklamaların, insan zihninin gözlemlediği hakikatleri yorumlamasının bir neticesi olması rasyonel açıklamaların varlığını da göstermektedir. Felsefe ile birlikte hem olayların nedenleri hem de bu nedenlerin izahatları açıklığa kavuşur. Olayların oluşumunun doğal niteliklerden hareketle açıklanması, doğanın yasaları ile insan aklının yasalarının bir kavuşumudur adeta. Doğayı gözlemleyen insan zihni, bir nedensellik ilkesi üzerine kurulu olduğunu fark ettiği doğa yasalarından hareketle aklın yasalarını inşa etmeye başlar.

⁸⁸ Dürüşken, *Antikçağ felsefesi*, 25.

⁸⁹ Çınar, *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, 57.

⁹⁰ Algra, *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, 46-47.

⁹¹ Çınar, *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, 58.

Mitolojik düşünce, bir başka yönüyle daha dikkat çeker: Bu anlatılar, özdeşlik ilkesine bağlı olmayan bir yapıya sahiptir. Bilindiği gibi mantığın üç temel ilkesinden biri olan özdeşlik ilkesine göre bir şey kendisiyle özdeşdir. Fakat Homeros ve Hesiodos'un destanlarına yakından baktığımızda özdeşlik ilkesine aykırı birçok örnekle karşılaşırız. Örneğin tanrı Athena, *Odyseia*'da birçok kez Mentor, mentez gibi farklı insan şekillerine girer.⁹² Bununla birlikte bu anlatılarda, insanla doğa arasında bir ayrımın olduğu düşünülmeyişi için her şey tıpkı bir insan gibi canlı ve bilinç sahibidir. Son olarak yukarıda değindiğimiz gibi olaylar arasındaki nedensel bağın belirsiz olması bir yana, bir şeyin nedeni doğadaki neden-sonuç ilkesinde aranmaz. Örneğin şimşek çakması bugün doğal nedenlerle açıklanabilirken, mitolojik düşünmede doğanın dışında bir nedenle mesela Tanrı Zeus'un kızması ile açıklanırdı.⁹³

Yeniden mitlere dönersek, Hesiodos'un düşüncesinde *gaia*⁹⁴ mitolojide hem toprak hem de toprak tanrıçası anlamına gelip ikili anlam barındırmaktadır.⁹⁵ Bir diğer deyişle olgu ile olgunun doğruluğu arasında felsefe öncesi dönemde herhangi bir ayrım yapılmadığı için⁹⁶ bir çift anlamlılık söz konusudur.⁹⁷ Benzer şekilde Hesiodos'ta başlangıçta bir *khaos* yani boşluk ya da şekilsiz madde vardı ya da meydana gelmişti. Daha sonra tüm varlıklar için sağlam bir temel olarak geniş göğüslü toprak [Gaia] ve Eros'un *khaos*'tan doğduğundan söz edilir. Bu aşamada Eros, Uranos ile Gaia'nın birleşmesini sağlayarak kosmosun oluşumunu mümkün kılar.⁹⁸ Bu noktaya dikkat edilmesi gerekir. Hesiodos'ta zikredilen isimlerin her biri Tanrı iken ne Thales su'yu ne Anaksimandros'un apeiron'u ne de Anaksimenes'in havası, yani *aer*'i bir Tanrı değildir.⁹⁹ Bununla birlikte felsefe her ne kadar Gaia [Toprak Tanrıçası] hakkında metafizik bir anlatı ya da görüş öne sürse de akıl burada metafizik kavramla, olguya işaret eden kavram arasında net bir ayrım yapar.¹⁰⁰

Aslında bu ayırma da tam bir ayırma değildir; çünkü Miletlilerin unsurları, yani Thales'in suyu, Anaksimenes'in havası, Anaksimandros'un *apeiron*'u, gibi efsanevi bir şahsiyet değildirler; onlar aynı zamanda ezeli-ebedi olarak canlı, tanrısal ve doğal güçlerdir. Bu demektir ki Miletli filozoflar, evrenin temel maddesini belirlerken mitolojik tanrı gibi kişiselleştirilmiş varlıklardan değil, doğada gözlemlenebilen ama aynı zamanda kozmik, canlı ve tanrısal nitelikler taşıyan unsurlardan yola çıkmışlardır. Bu nedenle bu unsurlar hem doğal hem kutsal kabul edilir, ama birer mitolojik karakter değildirler. Bu durum "mitoloji" ile "felsefe" arasında bir geçiş alanında olunduğunu ve bu nedenle ayrımın tam anlamıyla net olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Miletli filozofların yaratmış olduğu zihinsel devrim, bu güçleri sıkı bir biçimde sınırlandırmaları ve soyut olarak tasarlamalarında yatar. Miletliler toprak ve ateşin yerine soğuk olan ve sıcak olanı koyarlar. Sıcak olan şey, yani ısıtma, sıcaklık verme fiiliyle tamamen belirlenmiş bir gerçeklik olan şey, artık bu gücünü ifade etmek için efsanevi bir karşılığa ihtiyaç duymaz. Başka bir deyişle kozmosu meydana getiren ve ayakta tutan güçler, her gün etrafımızda gördüğümüz doğal güçlerle aynı düzlemde ve aynı şekilde iş görürler. Bu açıdan ilk felsefe ile birlikte doğrulanmamış hikayelerin, yerini doğrulanmış anlatılara bıraktığını söyleyebiliriz.¹⁰¹

⁹² Homeros, *Odyseia*, 3-17.

⁹³ Bayram Ali Çetinkaya vd. (ed.), *Medeniyet projelerinin inşa sürecinde çağdaş İslâm düşüncesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 56-57.

⁹⁴ Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, çev. Sabahattin Eyuboglu- Azra Erhat (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977), 108.

⁹⁵ Vernant, *Eski Yunan'da Mit ve Din*, 10.

⁹⁶ Direk, *Başkalık deneyimi*, 14.

⁹⁷ Arslan, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 39-40.

⁹⁸ Algra, *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, 46.

⁹⁹ Çınar, *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Ortaçağ Düşüncesi*, 57-58.

¹⁰⁰ Arslan, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 2006, 40-41.

¹⁰¹ Arslan, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 2006, 40-41.

Meseleye bir de Antik Yunan dininin oluşumunda etkili olan Homeros'un mitik-dinî nitelikli eserlerindeki her şeyin kökeni teması ile bu temanın Thales'teki yansımalarından hareketle felsefenin dinî olanla ilişkisi özelinde bakalım. Homeros'ta Okeanos'un her şeyin *genesis*'idir. Genesis kelimesi Antik Yunan'da hem şeylerin gelişim sürecini hem de oluşumunu yani kökenini ifade eden bir kavramdır. Bu açıdan her şeyin kökenini aynı zamanda onun doğası demektir. O halde Homeros için okyanus hem her şeyin *genesis*'i [kökeni] hem de *physis*[doğası]'ıdır. Yani mitik-dinî bir anlatı olan *İliada*'da Okeanos, hem dünyayı çevreleyen dev bir nehir ve titan olan bu figür, hem her şeyin kendinden çıktığı bir kaynak hem de her şeyin içkin yapısını oluşturan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Homeros'unkine benzer şekilde Thales de her şeyin kökeninin su olduğunu söyler. Bu açıdan bakıldığında her şeyin kökeni ve doğası ile ilgili Homeros ile Thales arasında bir fark yokmuş gibi görünse de öyle değildir. Onların arasındaki farklardan ilki, filozofun her şeyin su'dan geldiği ifadesini herhangi bir mitolojik, çift anlamlı ya da alegorik bir ifadeye başvurmadan ifade etmesidir. Zira Homeros'ta *Okeanos* hem mitolojik bir figür (Titan) hem de kozmolojik bir ilke olarak çokanlamlı bir yapıya sahiptir; oysa Thales'te, su yalnızca gözlemlenebilir, tekil ve doğa temelli bir varlık olarak ele alınır.¹⁰²

Bu durum, eski sorunların çözümünü, doğrudan doğayı esas alan yeni bir bilgi kaynağına yönelerek düşünmek anlamına da gelir. Zira felsefe ile sadece doğayı değil eleştirel düşüncüyü üreten insan aklını esas alan bir bilgi kaynağı ile karşı karşıyayız. Thales'in "Her şey sudan meydana gelmiştir" sözü, görünüşte Homeros'un "Okyanus her şeyin kaynağıdır" ifadesine benzese de içerik olarak ondan ayrılır. Çünkü Thales'in yaklaşımında mitolojik ya da alegorik öğeler yoktur. Onun "su" kavramı, gözlemlenebilir doğadaki bir maddeyi ifade eder. Bununla birlikte, Thales'in evrenin başlangıcı hakkındaki bu düşüncesi, mitlerdeki yaratılış anlatıları ile benzerlik taşıdığı için onun görüşü sadece fiziksel değil, aynı zamanda metafizik bir anlam da içermektedir.¹⁰³ Zira bu dönemde dahi yaşam, düşünce, fiziksel doğa ve soyut kavramlar arasında keskin bir ayrım yapılmaz; hepsi dünyanın temel ve içkin nitelikleri olarak görülür. Bu nedenle, doğa güçlerini tanrısal görmek veya tanrıları doğanın ilkeleri olarak düşünmek, antik düşünce için anlamlıdır. Bu açıdan "her şey tanrılarla doludur" ifadesinin bu zihniyetin özlü bir yansıması olduğunu fark ettiğimizde bugünkü zihinsel kategorilerimizle yaklaştığımız ilk filozofun, bunu niçin söylediğini biraz daha anlamlandırır hale geliriz.¹⁰⁴ Böylece nedensellik ve özdeşlik ilkesine ihtiyaç duyan ilk filozofların, nedenselliğin ve özdeşliğin olduğu evreni, insanı ve tanrıyı anlamak için yeni kategoriler geliştirerek mitolojik düşünmeden ayrılmaya başladıklarını söyleyebiliriz.

Felsefenin bir tür din eleştirisi olduğunu söyleyen Marx'ın¹⁰⁵ da ifade ettiği gibi ilk Yunan felsefi düşüncesinin akılsallığını meydana getiren şeyin, büyük oranda dünyayı doğal, rasyonel ve tek anlamlı kavramlarla anlatma çabası olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, Hesiodos'un *Teogoni*'si, hem içerik hem de ruh açısından Yunan kültürüne özgü bir anlatı olmakla birlikte, İyonyalı doğa filozoflarının evreni bütüncül ve rasyonel bir biçimde açıklama çabaları doğrultusunda farklı bir düşünsel zemine taşınmıştır. Geleneksel mitleri derleyip yorumlayan Hesiodos'un ilgili eseri, bu dönüşümün ilk adımlarını atarak, düşüncenin odağını mitlerden ve gelenekten uzaklaştırıp insan deneyimine ve gözlemlenebilir gerçekliğe dayanan rasyonel düşünce anlayışına kaydırmıştır. Böylesi bir zeminde dünya görüşü eleştirel düşünce üzerinden ortaya çıkacağı için tabii olarak his ve duyguların önüne akli ve rasyonel açıklamalar geçirilir. Bunun için olmalı ki Martin Buber "...Büyük bir felsefe ediminde parmak uçları bile

¹⁰² Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, 40-41.

¹⁰³ Arslan, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, 38-39.

¹⁰⁴ Simon Trépanier, "Early Greek Theology: God as Nature and Natural Gods", *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations*, ed. Andrew Erskine - Ruth N. Bremmer (Edinburgh University Press, 2010), 275.

¹⁰⁵ Karl Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 2009), 193.

düşünür fakat artık hissetmezler.”der.¹⁰⁶ Tıpkı Buber’in ifade ettiği gibi filozof mitolojiden aldığı bu varsayımları bazen eleştirmekte, bazen yeniden yorumlamakta bazen de felsefesinin zemini yapmakta ve böyle bir hipostazdan hareket ederek düşüncesini şekillendirmektedir.¹⁰⁷

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan ve örneklerden hareketle din ve mitolojinin felsefeye kaynaklık ettiğini ve felsefenin ise bu iki unsurun omuzlarından yükseldiğini göz önünde bulundurursak evren taslaklarının kökünün, bizzat Yunan inançlarında gizli olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Bununla birlikte felsefeyi farklı kılan, filozofların evrenle ilgili bu taslağı Antik Yunan Tanrılarından tecrit ederek yeniden oluşturmalarıdır.¹⁰⁸ “Evren nereden geldi?” sorusunun cevabı açısından bakarsak bazı dinler ve felsefeler aynı soruları sorar ve hatta aynı cevaplardan bazılarını önerebilir. Ancak Antik Yunan filozofları, bağımsız insan zihninin gerçeği anlama yeteneğine büyük bir kesinlikle inanıyorlardı.¹⁰⁹ Bu yönüyle doğal akla belirleyici bir rol verilmesi, Grek düşüncesine kadar gitmektedir. Onların mitolojilerinden dinî ve felsefî tasavvurlarına kadar kaostan kozmosa geçiş, doğal bir düzeneğin başlaması anlamına geliyordu. Hatta ‘dünyanın doğal düzen içinde ifade edilmesi, Tanrı ya da tanrılarla izah edilirken, onlar, bu doğal düzenin önemli olmakla birlikte bir parçasıdır. Aynı şekilde insan, bu doğal düzenin ve işleyişin tabii bir bölümü olan ahlâk yasaları da doğal aklın bir ürünü olarak konumlanmıştır.’¹¹⁰

Bu açıdan felsefenin ortaya çıkması ile (doğa ilkeleri ile tanrısal olan arasında) giderek artan bir kutuplaşmanın olduğunu gözlemlemek mümkündür: Bazı fiziksel ilkeler, diğerlerinden daha güçlü, daha canlı, daha duyarlı ya da daha yönlendirici olarak düşünülmektedir. Bu gelişim çizgisi maddî olanla ruhsal ya da zihinsel olan arasında açık bir teorik ayrımın ortaya çıkış sürecine de işaret eder. Çünkü presokratik düşüncede tanrılar her zaman doğal düzenin bir parçasıdır. Yani henüz tanrıların gerçek ya da olası varlıklarını reddetmeye yönelik teorik bir zemin oluşmuş değildir.¹¹¹ Bu durumun örneğini Thales’te görebiliriz. O her ne kadar evrenin kökenini kozmogonik açıklamada yani, doğal bir madde olan su’ya dayandırarak mitolojik-dini anlatılardan uzaklaşmış olsa da her şeyin tanrılarla dolu olduğunu ifade eden kozmolojik anlatısında metafizik unsurların izlerine rastlanır.

Bu durum onu teolojik yaradılış mitlerine yaklaştırmakla birlikte bu mitlerle rekabete sevk eder. Zira teorisi tamamen fiziksel açıklamalarla sınırlı olmayıp, doğadaki fiziksel gerçekliklerin ötesinde metafizik düzeyde bir varlık ya da yapı anlamında bir ilkeyi düşündüğünü gösteriyor. Her şey Tanrılarla doludur, diyen Thales’in aklında hakikaten ne olduğu konusunda ancak tahminde bulunabiliriz. Bu sözcükler onları sarf eden kişinin, tanrılarla ilgili hâkim fikirlere karşı tutumunda bir değişikliği göstermektedir: Tanrılardan bahsetmesine karşın, tanrı sözcüğünü çoğunluğun kullandığı anlamdan farklı bir anlamda kullanmaktadır. Tanrıların doğası hakkındaki alışılmış anlayışın aksine, her şeyin tanrılarla dolu olduğunu ilan eder. Thales bu ifadeyle, Homeros’ta okuduğumuz Gökyüzü’nün veya Olympos’un sakinlerine işaret ediyor olamayacağı gibi, Yunan dininin dağlarda ve nehirlerde, ağaçlarda ve pınarlarda tasavvur ettiği tanrılara da işaret ediyor olamaz. Thales’in tanrıları, dünyadan ellerini eteklerini çekmiş şekilde تنها ve ulaşılmaz bölgelere oturmazlar, aksine her şey tanrılarla ve onların gücünün etkisiyle doludur.¹¹²

Thales’in tanrı anlayışı ele alındığında, bir yanda geleneksel mitolojideki çok sayıda kişileştirilmiş tanrı yer alırken, diğer yanda evrenin temelindeki ilkeyi — örneğin suyu — hem kozmolojik hem de kutsal bir gerçeklik olarak değerlendiren soyut bir tanrı tasavvuru ortaya

¹⁰⁶ Martin Buber, *Tanrı tutulması: din ve felsefe arasındaki ilişkiye dair araştırmalar* (Ankara: Lotus, 2000), 58.

¹⁰⁷ Çınar, *Felsefeye Giriş*, 41-42.

¹⁰⁸ Cornford, *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine*, 39-40.

¹⁰⁹ Zagzebski, *Philosophy of Religion*, 11.

¹¹⁰ Aliye Çınar, *Modern Batı Düşüncesi Ekseninde Rasyonel Teoloji* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2008), 21.

¹¹¹ Trépanier, “Early Greek Theology”, 275-276.

¹¹² Jaeger, *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*, 40-42.

çkar. Bu iki yaklaşım arasındaki farklılık giderek keskinleşmiş ve tanrının kavramsallaştırılmasına dair anlayışı iki karşıt uç arasında belirgin bir biçimde ayırtmıştır: Bir tarafta kişi olan tanrılar diğer tarafta ise ilke olarak tanrılar. Thales'in bu bağlamda hem evrenin kaynağını su olarak düşünmesi hem de her şeyin tanrılarla dolu olduğu ifadesi hangi açılardan yorumlanırsa yorumlansın, evrenin kökeni hususunda mite dayanmakla birlikte mitten farklılaştığını gösterir. Bununla birlikte Tanrıların doğası konusunda, antik Yunan dininde var olan kabulün ötesine -mitle birlikte ve ona rağmen- geçmesi felsefenin bu unsurlardan bilhassa tavır ve tutum açısından nasıl bağımsızlaştığını gözler önüne sermektedir.¹¹³

Tüm bu örnekler bize gösteriyor ki, felsefe mitolojik-dinî anlatılardaki Tanrısallıklar ve kozmogonik-kozmolojik öğretilerle karşılaşp, mevcut mitolojik-dinî taslağı yeniden ve farklı bir bakış açısıyla yorumlayıp kavramlara dökerek, doğal ve karşı konulamaz bir şekilde ortaya çıkmıştır.¹¹⁴ Böylece mitolojik unsurların yeniden ve farklı bir şekilde ifade edilmesinin bir sonucu olan ilk felsefe ile mitolojik çağın sona erdiğini de söyleyebiliriz.¹¹⁵

Sonuç

Antik Yunan dini ve mitolojisinin felsefenin ortaya çıkışındaki rolünü ele almayı amaçladığımız bu çalışmada öncelikle din ve mitolojinin genel yapısını incelemeye tabi tuttuk. Burada özellikle Antik Yunan dininden ve mitolojisinden bahsettiğimizde neyi kastettiğimizi netleştirmeye çalıştık. Zira modern zihinsel kalıplarımıza hiç uymayan ve anakronizme düşme tehlikesi taşıyan kadim bir din ve mitoloji ile karşı karşıyaydık. Antik Yunan dini ile mitolojinin genel yapısını ortaya koyarken aslında mitoloji ve dinin kökleri aynı olan kadim iki ağaç gibi olduklarını, aralarındaki farkı ortaya koymanın dahi çok zor olduğunu fark ettik. Bu nedenle bu iki unsurun birbiriyle olan ilişkisini ayrı bir başlık altında ele almanın daha uygun olduğunu düşündük.

İşte Antik Yunan dininin mitoloji ile olan ilişkisini ele aldığımız o bölümde ise mitolojinin dine, dinin ise mitolojiye kaynaklık ettiğini, birbirinin oluşumunu karşılıklı olarak tetiklediğine şahit olduk. Bununla birlikte Antik Yunan mitolojisinin anlatılar aracılığıyla Antik Yunan dinini koruduğunu hatta günümüze kadar taşınmasını sağladığını söyleyebiliriz. Bu ilişkinin diğer yönünde ise Antik Yunan dininin, mit yazarlarına ilham olarak, onların anlatılarına kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. İşte birbiriyle böylesi karşılıklı etkileşimde olan bu iki unsurun birbirinden ayırt edilemez yapısı, felsefenin henüz gözlerini açmadığı dönemlerde kendisini böylesi iki unsurun kucağında bulması açısından çok büyük önem arz etmektedir. Zira özellikle Türkçe felsefe literatüründe her ne kadar felsefenin mitolojinin omuzlarından yükseldiğine, yeri geldiğinde ondan bağımsızlaşarak ya da farklılaşarak ortaya çıktığına dair yeterli denilebilecek düzeyde akademik çalışma olsa da Antik Yunan dininin felsefeye kaynaklık ettiği ya da ondan doğduğu ile ilgili sınırlı sayıda çalışma olduğunu belirtmeliyiz. Bu duruma Türk felsefe literatüründe neyin sebep olduğu meselesi başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, bu eksikliği dile getirmenin gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

Meselenin derinlerine inildiğinde mitolojinin yeri geldiğinde din, dinin de yeri geldiğinde mitoloji olduğu böylesi bir iç içe oluş durumunda mitolojinin cımbızlanarak alınıp felsefenin ondan bağımsızlaşmasından, mitostan logosa geçişten bahsedilirken dinden bahsedilmemesi gerçekten akıllara durgunluk verecek bir durum olmaktadır. İşte bu çalışma aslında biraz da bu eksikliğe yanıt verme amacı taşımaktadır. Her ne kadar tikel bir filozof üzerinden felsefenin mitoloji ve dine dayanmasından, daha sonra ise onlardan doğarak

¹¹³ Trépanier, "Early Greek Theology", 274-275.

¹¹⁴ Cornford, *Dinden Felsefeye: Batı Nazariyatının Kökenleri Üzerine*, 39-40.

¹¹⁵ Jaspers, *The Origin and Goal of History*, 2-3.

bambaşka bir varlık olarak var olması sürecinden bahsetmemiş olsak da bu durumu tebarüz ettirebilecek çeşitli Antik Yunan filozoflarından bahsettiğimizi belirtelim.

Her ne kadar Antik Yunan dini ile mitolojisinin felsefeye kaynaklık ettiği hususunda mutabakata varılmış olsa da biz burada daha çok bu ilişkinin yönüne daha yakından ışık tutmaya çalıştık. Bununla birlikte felsefenin bu ilişkide din ve mitolojinin yerini almaktan ziyade onlarla kopmayan bir irtibata sahip olduğunu belirtelim.

Bu irtibatın diğer yönünde ise mitoloji-din ilişkisinde felsefenin doğumunu etkileyen şartları ve felsefenin bu iki unsurdan hangi açılardan bağımsızlaşarak eleştirel düşünme olarak da ifade edebileceğimiz bir disiplin hüviyetine kavuştuğunu inceledik. Antik Yunan felsefesinin köken arayışında olduğumuz bu yolculuğu eleştirel düşünmeye henüz başlamış olan ilk filozofların mitoloji ve dinden farklılaşan yönlerini, farklılaşma sürecinde bu iki unsurla nasıl bir etkileşime girdiklerini ele alarak tamamladık. Bu aşamada filozofların, nedensellik ve özdeşlik ilkesinden hareketle evren, tanrı ve insanı anlamak için yeni kategoriler geliştirmeleri bakımından mitolojik düşünceden ayrılmaya başladıklarını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Abdelkarim, Bellil. “العامل الديني في نشأة الفلسفة اليونانية”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 12/2 (31 Aralık 2021): 1-16.
- Algra, Keimpe. “The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy”. Der. Anthony A. Long. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi Tarihi I*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Arslan, Ahmet. *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Bremmer, Jan N. ve Andrew Erskine, ed. *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
- Buber, Martin. *Tanrı Tutulması: Din ve Felsefe Arasındaki İlişkiye Dair Araştırmalar*. Ankara: Lotus, 2000.
- Çetinkaya, Bayram Ali vd., ed. *Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Çınar, Aliye. *Antikçağ Yunan Düşüncesi & Orta çağ Düşüncesi*. Ed. Bayram Ali Çetinkaya vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Çınar, Aliye. *Felsefeye Giriş: Mitolojiden Kuramlara*. Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- Çınar, Aliye. *Modern Batı Düşüncesi Ekseninde Rasyonel Teoloji*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2008.
- De Beer, C.S. “Muthos, Logos, Nous: In Pursuit of the Ultimate in Human Thought”. *Phronimon* 7/1 (Ocak 2006): 55-59.
- Direk, Zeynep. *Başkalık Deneyimi: Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Drozdek, Adam. *Greek Philosophers as Theologians: The Divine Arche*. London: Routledge, 2016.
- Dürüşken, Çiğdem. *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*. Ed. Eyüp Çoraklı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. Çev. Sema Rifat. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.
- Erhat, Azra ve A. Kadir Meriçboyu, çev. *Homeros, İlyada*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Erhat, Azra ve A. Kadir Meriçboyu, çev. *Homeros, Odysseia*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Forrest, George. “The Oxford History of The Classical World”. Ed. John Boardman, Jasper Griffin ve Oswyn Murray. Henderson (ABD): TSP, 2003.
- Gadamer, Hans-Georg. *Felsefenin Başlangıcı*. Çev. Mehmet Barış Albayrak. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2023.
- Gadamer, Hans-Georg, ed. *Hermeneutics, Religion, and Ethics*. New Haven: Yale University Press, 1999.
- Hesiodos. *İşler ve Günler - Tanrıların Doğuşu*. Çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2022.
- Hesiodos. *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*. Çev. Sabahattin Eyuboğlu ve Azra Erhat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977.
- Hesiod. *Theogony*. Çev. Norman Oliver Brown. New York; London: Macmillan Publishing, 1990.
- Jaeger, Werner. *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. Çev. Güneş Ayas. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.
- Jaeger, Werner. *The Theology of the Early Greek Philosophers: The Gifford Lectures*. Çev. Edward S. Robinson. Eugene, OR: Wipf & Stock Publishers, 1947.

- Jaspers, Karl. *The Origin and Goal of History*. Çev. Michael Bullock. New Haven: Yale University Press, 1965.
- Kömürcüoğlu, Şeyma. *Logostaki Mitoz: Antik Yunan Felsefesinde Tanrıya Benzeme Düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Mete, Duygu. “Eskilerin Masalları: Klasik ve Modern Mitolojiden Postmodern Anlatıya Din Bilimlerinde Mitoloji”. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 8/21 (11 Mayıs 2020): 77-86.
- Russ, Bertrand. *Batı Felsefesi Tarihi I*. Çev. Muammer Sencer. İstanbul: Say Yayınları, 1972.
- Russ, Jacqueline. *Avrupa Düşüncesinin Serüveni: Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*. Çev. Özcan Doğan. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012.
- Trépanier, Simon. “Early Greek Theology: God as Nature and Natural Gods”. In *The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations*. Ed. Andrew Erskine - Ruth N. Bremmer. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010, 274-276.
- Vernant, Jean-Pierre. *Eski Yunan’da Mit ve Din*. Çev. Murat Erşen. İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.
- Vernant, Jean-Pierre. *Torunuma Yunan Mitleri: Evren, Tanrılar, İnsanlar*. Çev. Mehmet Emin Özcan. İstanbul: Helikopter Kitap Yayınevi, 2009.
- Zagzebski, Linda Trinkaus. *Philosophy of Religion: An Historical Introduction*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007.